

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: «**ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА УРЯДУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС
ВОЄННОГО СТАНУ**»

Виконав: студент 4-го року
навчання,

Спеціальність:
051 «Економіка»

Іщенко Володимир Андрійович

Керівник

Григор'єв І.С.,

доктор економічних наук, доцент

Рецензент

Іванова Н.Ю., кандидат
економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою

Секретар ЕК

«_____» червня
2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ	7
1.1 Завдання фіскальної політики уряду	7
1.2 Інструменти та передумови формування фіскальної політики.....	11
1.2.1 Податкова та бюджетна політика.....	11
1.2.2 Допоміжна монетарна політика.....	16
1.2.3 Фінансування фіскальної політики	18
1.2.4 Державний борг.....	20
1.2.4 Теорія циклів ділової активності.....	23
1.2.5 Антициклічна фіскальна політика.....	27
1.3 Спосіб підвищення ефективності фіскальної політики	29
1.4 Приклади проведення фіскальної політики в умовах воєнного стану.....	33
Висновок до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	42
2.1 Аналіз фіскальної та монетарної політик уряду України	42
2.1.1 Цикл ділової активності економіки України.....	42
2.1.3 Монетарна політика.....	48
2.2 Аналіз державного бюджету України	49
2.2.1 Аналіз балансу доходів та витрат бюджету України.	49
2.3 Аналіз державного боргу України.....	52
2.3.1 Динаміка державного боргу України.....	52
2.3.2 Індикатори боргової безпеки України	53
2.3.3 Авторегресійний аналіз показника відношення державного боргу до ВВП.....	55
Висновок до розділу 2	58
РОЗДІЛ 3 РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	61
3.1 Зменшення негативного впливу військових дій на економіку України...61	
3.2 Визначення мети фіскальної політики України	63

3.3 Стимуляція ділової активності економічних суб'єктів	65
Висновок до розділу 3	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність теми. Вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році викликало різке зменшення сукупного попиту та сукупної пропозиції, що є проявленням макроекономічного шоку війни.

Ринкова модель економіки, яка діє на ринку України, характерна тим, що вона розвивається за рахунок збільшення рівня споживання. Бойові дії, негативні очікування щодо майбутнього зменшують реальний сукупний попит на ринку, що відображається у обмеженому доході фірм для інвестування у розвиток. Таким чином створюються обмеження для зростання ВВП.

Окрім проблеми нестачі сукупного попиту на ринку, нестачі у фірм доходів та збережень для капітальних інвестицій, існує проблема продовження війни. При дослідженні парадигми формування фіскальної політики України під час воєнного стану виникає багато невідомих — сценарії розвитку російсько-української війни. За базовий сценарій береться, що Російська Федерація не зупиниться на досягнутому: вона має амбіції до продовження війни, можливо і після тимчасового перемир'я. Дії РФ у 2022 – 2024 роках свідчать про адаптованість до реальності базової гіпотези про довготривалий характер війни і її загрози під час можливого перемир'я у майбутньому.

Про це свідчать прогнози провідних експертів західних країн. Однією із експертних точок зору з приводу довготривалого характеру війни є аналітика Гресселя Г., старшого наукового співробітника Європейської ради з міжнародних відносин.

Основною тезою роботи Гресселя Г., яка підтверджує вище зазначену гіпотезу є:

- «Знову і знову Володимир Путін чітко дав зрозуміти, що не має на меті захопити лише 20 відсотків України. На його думку, Росія і Україна — єдине ціле, а існування незалежної української нації — це антиросійська змова, сфабрикована іноземним втручанням. Його

виступ перед міністерством оборони Росії минулого місяця підтвердив ці амбіції» [1].

Проблема довготривалості війни також спричинює негативні очікування економічних суб'єктів, що зумовлює зменшення їх витрат та зменшує бажання продовжувати життєдіяльність в Україні.

Із початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації тиск на бюджет зріс у напрямках: відновлення зруйнованої інфраструктури, фінансування Збройних сил України, потреби стимуляції ринку тощо.

За таких умов зростає ризик розриву доходів та видатків бюджету та нездатності уряду виконувати свої зобов'язання.

Окрім безпосереднього фінансування видатків потрібно розуміти як уряд формує бюджет для їх виконання і які є відповідні джерела, щоб їх адаптувати до періоду воєнного часу.

Потрібне розуміння складових фіскальної політики, передумов її формування для мінімізації витрат та отримання максимізації результату від проведення даної політики.

Проблему формування державного бюджету та фіскальної політики ускладнює довготривалість війни та пряма необхідність збільшення державних витрат на всіх етапах: від конверсії економіки на воєнний період до реконверсії економіки на мирний період діяльності.

Тому для уряду важливо визначити що є першочерговим, а що другорядним і які обов'язкові дії потрібні для формування напрямів та ресурсів для проведення фіскальної політики в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження. Процес адаптації фіскальної політики України до умов воєнного стану.

Предмет дослідження. Фіскальна політика уряду України під час війни.

Мета дослідження. Сформувати концепцію проведення фіскальної політики від її фінансування до її виконання в Україні під час воєнного стану.

Завдання дослідження.

1. Визначити завдання фіскальної політики;
2. Визначити складові фіскальної політики;
3. Визначити способи підвищення ефективності фіскальної політики;
4. Визначити ключові ризики у проведенні фіскальної політики;
5. Дослідити зміни у доходах та видатках бюджету України в умовах воєнного стану;
6. Оцінити дефіцит бюджету та державний борг в умовах воєнного стану;
7. Визначити роль та вплив фіскальної політики в умовах воєнного стану в Україні;
8. Розробити рекомендації щодо формування доходів у бюджет України;
9. Розробити концепцію фіскальної політики України в умовах воєнного стану;
10. Зробити висновки.

Методи дослідження. Експертних оцінок. Абстрагування. Застосування емпіричного досвіду. Дедукції. Узагальнення.

Наукова новизна. Полягає у розгляді застосування ліберальних методів стимуляції економіки та інноваційної теорії економічного розвитку під час воєнного стану з урахуванням проблем дефіциту бюджету та державного боргу України.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки і результати даної дипломної роботи можуть бути використані для вдосконалення фіскальної політики уряду України в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У цьому розділі розкриваються фундаментальні принципи фіскальної політики, особливості її застосування у подоланні криз та/ або макроекономічних шоків.

Розуміння мети, головних інструментів, способів їх застосування, допоміжних політик допоможе розкрити наступні розділи, які стосуються безпосередньо формування фіскальної політики України.

Окремо виділена різниця між метою уряду у мирний час та у період воєнного стану.

1.1 Завдання фіскальної політики уряду

Точної дати формування фіскальної політики як окремого фінансово-економічного виду впливу уряду на діяльність домогосподарств та фірм не має. На противагу, питання фіскальної політики та її ефективного проведення в інтересах уряду завжди було нагальним. Який рівень оподаткування можливий, які витрати та у якому обсязі повинні бути зроблені.

У Римській Імперії була розвинута система податків та державних витрат для фінансування війн, будівництва інфраструктури, підтримки безпеки. Також система податків використовувалась для підтримки лояльних настроїв населення земель, які тільки но були завойовані.

Тобто за стародавніх часів, концептуально, фіскальна політика була спрямована на забезпечення потреб «країни» у вигляді безпеки, оборони, проведенні військових дій, будівництві інфраструктури.

Із розвитком економічної науки з'явилися точки зору стосовно ролі уряду у регулюванні економічних процесів в економіці.

У 1776 році Адам Сміт у своїй праці «Wealth of nations» заклав основний напрям економічної думки у напрямку мінімального втручання уряду в економічні процеси ринку. Це значить, що і актуальність фіскальної політики, як інструменту впливу стала менш значуща для економістів того часу.

Підходи класичної економічної школи, як основного способу організації ринкової діяльності, за якими фіскальна політика мала менші можливості для реалізації, зберігалась до початку ХХ століття.

Джон Мейнард Кейнс у своїй праці «The General Theory of Employment, Interest and Money» (1936р.) засновуючись на своїй спостереженнях за Великою депресією у Сполучених Штатах з 1929 року по 1939 рік показав нежиттєздатність класичної економічної школи у часи глибокої депресії економіки. Теза класичної економічної школи, що економіка може себе самостійно врегулювати, а втручання уряду, наприклад у вигляді фіскальної політики, призведе до неефективності та вищих цін була спростована у нездатності економіки подолати спад промислового виробництва у 47%, спад ВВП на 30% та безробіття на рівні 20% [2].

Дж. Мейнард Кейнс прийшов до висновку, що криза може продовжуватись скільки завгодно довго, допоки уряд не втрутиться у стимулювання економіки. Це стало точкою зміни поглядів щодо застосування фіскальної політики, як інструменту ринкового регулювання.

Джон Кейнс знайшов відповідь, що сукупний попит є рушієм економіки. А різкі спади або перегриви сукупного попиту, тобто дисбаланси, можуть призводити до рецесії та криз. Джон Кейнс пояснив сукупний попит економіки за наступною формулою [3]:

- $AD = C + I + G + NX$ (1.1)

Складові формули:

- C - приватне споживання домогосподарств;
- I - приватні інвестиції фірм у капітал;
- G - державні витрати;

- NX - чистий експорт, як різниця того що країна продає за кордон (експортує) та того що купує за кордоном (імпортує).

Відповідно до цієї формули, коли приватне споживання домогосподарств зменшується (схильність до споживання (MPC) зменшується), то зменшуються інвестиції фірм у працю, капітал, землю, технології, тобто вони зменшують загальний випуск, адже не зможуть збути вироблені товари та послуги. Сукупний попит спадає і разом з ним відбуваються паралельні процеси спаду ВВП та зростання безробіття.

Відповідно економічним агентом, який зможе стимулювати сукупний попит стає уряд (G), збільшуючи витрати, тобто проводячи захід фіскальної політики, для стимуляції приватного споживання домогосподарств (C), що призведе до стимуляції інвестицій фірм (I), адже вони побачать економічну вигоду і зможуть також збільшувати чистий експорт (NX), якщо уряд проведе відповідну політику.

Тобто відбулось повернення відповідальності і можливості впливу уряду на економіку країни — сукупний попит, а разом з ним і продуктивність економіки залежить як від фірм, домогосподарств, так і від діяльності уряду.

Особливо ідея важливості втручання уряду в економічну діяльність країни була підтверджена тезою: «економіка самостійно не може вийти на рівень повної зайнятості».

Таким чином кейнсіанська економічна школа, яка просувала застосування фіскальної політики, як інструменту досягнення повної зайнятості та стимуляції збільшенню випуску в економіці, домінувала до 1970-х років.

Після 1970-х років в економіках країн розповсюдився процес стагфляції: повільне зростання економіки, яке супроводжується зростаючою інфляцією. Це стало підставою для розвитку кейнсіанської економічної школи політики через критику прихильників монетаристської економічної школи.

Уряд США застосовував методи фіскальної політики для забезпечення армії під час війни у В'єтнамі, яка тривала з 1959 до 1975 року, та проведення

соціальної політики. Пік державних витрат припав на 1970 роки. Уряду потрібно було фінансувати фіскальну політику, тому було прийнято рішення про емісію грошей.

Відбулось порушення правила монетаристів відповідно до якого темпи зростання грошової маси повинні дорівнювати темпам зростанню реального ВВП, щоб забезпечити рівень цін незмінним[4].

Серед дій уряду, які є доповнюючими до фіскальної політики став продаж державних облігацій та підвищення відсоткової ставки центрального банку, як методів зменшення грошової маси в економіці, що призвело до зменшення інфляції.

Відповідно проведення фіскальної політики потребує одночасного планування монетарної та бюджетної політик.

Поверненням актуальності кейнсіанської школи економіки стала глобальна фінансова криза 2008 року, яка підняла запитання стимуляції сукупного попиту.

Отже, метою фіскальної політики, враховуючи її історичний характер, є:

1. Наповнення бюджету, адже передбачає проведення змін у податковій політиці. Що далі дає змогу виконувати державні витрати;
2. Стабілізація економіки під час недостатнього сукупного попиту або його перегріву;
3. Реалізація повного потенціалу праці, капіталу, землі та технологій — рівень повної зайнятості;
4. Виконання безпосередніх завдань, які важливі для країни, як, наприклад, фінансування збройних сил, інфраструктурних проєктів, виконання соціальних видатків тощо.

1.2 Інструменти та передумови формування фіскальної політики

1.2.1 Податкова та бюджетна політика

Податкова політика

Податки розподіляються на два основних види: прямі і непрямі. Прямі податки сплачує суб'єкт оподаткування як підприємство або член домогосподарства (юридична або фізична особа відповідно) з доходів та майна. Непрямі податки, також відомі як податок на споживання, стягуються безпосередньо з споживача, як певний відсоток від існуючої ціни.

Так виконується найбільш очевидне завдання податків — наповнення державного бюджету. Що потім є джерелом фінансування фіскальної політики.

Але на можливість уряду наповнити державний бюджет для проведення фіскальної політики впливає рівень ухиляння економічних суб'єктів від сплати податків. На це може вплинути прогалини у законодавстві, неефективність податкової системи у зборі податків або занадто високий рівень оподаткування, що стимулює економічних суб'єктів ухилятися від сплати податків.

Для визначення найефективнішого рівня оподаткування, тобто за якого бюджет буде найбільше наповнюватись податковими надходженнями, використовується аналітичний інструмент — крива Лаффера.

Крива Лаффера, рис. 1.1, показує графічну залежність між ставкою оподаткування та податковими надходженнями у бюджет. Теорія ґрунтується різниці арифметичного та економічного підходів до встановлення рівня оподаткування.

Арифметичний підхід свідчить про прямо пропорційний зв'язок між

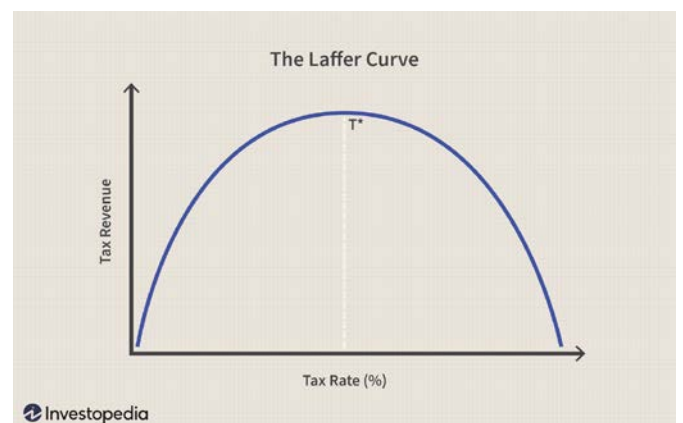


Рис. 1.1. Графік кривої Лаффера
Джерело: [5]

підвищенням рівня оподаткування та збільшенням доходів: чим більший податок, тим більше надходження. Він лежав в основі податкової політики багатьох країн до розробки теорії кривої Лаффера, особливо під час Другої світової війни.

Наукова новизна теорії полягає у застосуванні економічного підходу як визначення точки оптимуму між ставкою оподаткування та податковими доходами: надмірне оподаткування призведе до зменшення податкових надходжень та занадто низьке оподаткування призведе до зменшення податкових надходжень.

Відповідно крива Лаффера поділена на три зони:

1. Зона занадто низького рівня оподаткування. Коли пропорційне оподаткування економічних суб'єктів занадто низьке, що навіть за умови збільшення доходів економічних суб'єктів не забезпечує збільшення податкових надходжень;
2. Оптимальна зона оподаткування. Податкове навантаження забезпечує стимуляцію збільшення доходів і споживання економічних суб'єктів та визначене на рівні, що забезпечує найвищий рівень доходів в бюджет;
3. Зона занадто високого рівня оподаткування. Економічні суб'єкти вимушені більшу частину свого доходу витратити на сплату оподаткування, що призводить до збільшення рівня ухиляння від податків (збільшення рівня тіньової економіки) та/ або вони не мають вільних коштів для капітальних інвестицій і збільшення рівня споживання, що відображається у сукупному зменшенні доходів та зменшенні податкових надходжень.

Під час Другої світової війни у США податок на прибуток постійно зростав, досягнувши у 1944 та 1945 роках 94%. Такий високий рівень оподаткування залишався і по закінченню Другої світової війни.

Президентство Д. Ф. Кеннеді. (1961—1963). До вбивства президент Кеннеді запропонував у конгрес ініціативу з масштабного зменшення податкового навантаження, як інструмент збільшення податкових надходжень, що було імплементоване після його вбивства. Серед ініціатив зменшення податкового навантаження урядом США було задіяно: зменшення ставки на доходи фізичних осіб з 91 відсотка до 70 відсотків; зменшення інших податкових ставок. За чотири роки, із початку дії закону про зниження податкового навантаження, сукупні доходи бюджету США зросли з податку на прибуток в середньому на 2,6 відсотка на рік (із поправкою на інфляцію). Протягом наступних чотирьох років надходження уряду від податку на прибуток щорічно збільшувалися на 8,6 відсотка [6].

Рейганоміка, США. Рональд Рейган, як президент чия каденція припала на час «холодної» війни, засотував методи, які дозволили підвищити сукупний національний дохід та реальний ВВП, збільшивши надходження у державний бюджет для фінансування видатків на оборону. Наприклад у 1981 році було введено зменшення податкового навантаження у вигляді зменшення податку на приріст капіталу фірм: з 28 відсотків до 20 відсотків. Як наслідок, податкові надходження від приросту капіталу фірм зросли на 50% з 1980 року до 1983 року. Зростання по відношенню до ВВП складало: з 0,4 відсотка від ВВП до 0,6 відсотка від ВВП [6].;

Отже, крива Лаффера, як аналітичний інструмент показує:

- Зменшення рівня оподаткування може призвести до збільшення доходів у бюджет. Економічний ефект — не завжди арифметичне збільшення оподаткування призведе до прямо пропорційного ефекту наповнення бюджету;
- Оподаткування є інструментом прямого впливу на рівень продуктивності економічної активності економічних суб'єктів;

- Надвисоке оподаткування може призводити до зростання рівня тіньової економіки та точно призводить до зменшення економічного зростання.

Одним з основних показників ефективності податкової політики для стимуляції або попередження перегріву економіки є податковий мультиплікатор [7]:

$$M_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-MPC}{1-MPC} \quad (1.2), \text{ де } M_t \text{ позначає податковий мультиплікатор,}$$

ΔY позначає зміну у ВВП,

ΔT позначає зміну у рівні оподаткування,

MPC граничну схильність до споживання.

Податковий мультиплікатор дозволить виміряти як стимулюється або зменшується ВВП на одну одиницю збільшення або зменшення оподаткування доходів, споживання та майна економічних суб'єктів.

Державні витрати

Бюджетна політика формується на основі збільшення або зменшення державних видатків в економіку. Формула державних видатків (G):

$$G = C_g + Tr + (i * Dg) + Ig \quad (1.3)$$

Де C_g - витрати на створення товарів та послуг суспільного призначення (освіта, оборона, медицина, інфраструктура, державний апарат);

Tr - соціальні видатки як допомога по безробіттю, інвалідності, пенсійні виплати тощо;

$i * Dg$ - виплата зобов'язань за державним боргом, де i позначає відсоток виплат;

Dg державний бор ;

Ig – державні інвестиції (капітальні) в економіку у вигляді державних закупівель, наприклад, товарів та послуг приватного сектору.

Завдання бюджетної політики:

- Забезпечення благ суспільного призначення, захист економічно незахищених верств населення;
- Регулювання сукупного попиту методами збільшенням або зменшенням капітальних інвестицій в економіку;
- Виконання зобов'язань з державного боргу

Відповідно до дослідження експерта Національного Банку України, Вдовиченка А., один з найефективніших напрямів фіскальної політики з точки зору найменшого збільшення інфляції та зростання реального ВВП є державні капітальні інвестиції [8]. У свою чергу найменш впливовими у збільшенні реального ВВП та тими, які негативно впливають на інфляцію, є соціальні видатки.

Для оцінки ефективності проведення фіскальної політики та можливого прогнозування її результатів використовується мультиплікатор державних витрат (M_g):

$$M_g = \frac{1}{1-MPC} \quad (1.4), \quad MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \quad (1.5) ,$$

де MPC - гранична схильність до споживання; ΔC - зміна рівня споживання; ΔY - зміна рівня доходів.

Відповідно до даної формули можна визначити ефективність державних витрат: як одиниця зміни державних витрат впливає на зміну реального ВВП. Мультиплікації державних витрат полягає у тому, що уряд купує товари та послуги домогосподарств та/ або фірм, що призводить до збільшення їх доходів і можливості більше споживати.

Відповідно, якщо економічні суб'єкти будуть робити більше заощаджень, то збільшення державних витрат не призведе до бажаного результату у збільшенні реального ВВП, а може тільки підвищити рівень інфляції. Тому уряду важливо забезпечити синхронізацію бюджетної та податкової політики:

- Адже за умови високого рівня граничної схильності до споживання уряд може запровадити, наприклад, зменшене оподаткування для фірм, які реінвестують свій прибуток. Фірмам буде вигідніше

реінвестувати свої доходи у капітал, а ніж ухилятися від податків — досвід повоєнного відновлення Японії після Другої світової війни.

Окрім цього мультиплікатор державних витрат може опосередковано свідчити про високий рівень корупції, адже цільові кошти на придбання праці домогосподарств або товарів та послуг фірм будуть привласнені обмеженим колом осіб, що не дасть бажаного мультиплікативного ефекту державних видатків у зростання реального ВВП.

1.2.2 Допоміжна монетарна політика

До вагомого інструменту впливу на ринок, як фіскальна політика, супроводжуваними виступають заходи монетарної політики. Монетарна політика виконує аналогічну стабілізуючо-стимулюючу роль: може за рахунок регулювання грошової маси стимулювати сукупний попит або стримувати його зростання та/або зменшувати .

Окрім цього серед завдань монетарної політики є і такі:

- Запобігання інфляції, викликаній непропорційним зростанням грошової маси до реального ВВП;
- Запобігання девальвації національної валюти;

До інструментів монетарної політики відносяться:

- Регулювання відсотку центрального банку за депозитами та кредитами;
- Інтервенції на валютному ринку направлені на регулювання грошової маси національної валюти за рахунок використання високоліквідних активів центрального банку, зазвичай у золоті та іноземній валюті;
- Можливість встановлення плаваючого або фіксованого курсу національної валюти;

- Визначення обов'язкових резервів центрального банку для комерційних банків, що впливає на зменшення або збільшення їх можливості видавати дешеві/дорогі кредити.

Нестача фінансового ресурсу у економічних суб'єктів обмежує їх можливість до збільшення споживання. Наприклад під час кризи випуск і доходи фірм скорочуються, що викликає потребу у додатковому фінансуванні їх капітальних інвестиції з метою збільшення випуску. Аналогічно це стосується домогосподарств, які могли б збільшити споживання, якщо мали для цього більше грошей. Короткострокове збільшення дешевої грошової маси для економічних суб'єктів дозволить зробити стимулюючий імпульс для відновлення діяльності економіки

Але зниження відсоткової ставки не завжди може призвести до бажаних результатів :

- Під час рецесії, коли уряд запроваджує зменшення відсоткової ставки із метою забезпечити економічних суб'єктів дешевими кредитами та зменшити кількість готівки на депозитних рахунках, щоб перенаправити її у споживання (домогосподарств) або інвестиції (фірм), може статись «пастка» ліквідності [9]. Через *негативні очікуваннями щодо майбутнього*: власники готівки обирають її зберігати, а ніж інвестувати, адже очікують що відсоткова ставка зросте через погіршення економічних умов.

Підвищення відсоткової ставки центрального банку, підвищення обов'язкових резервів комерційних банків призводить до зменшення доступу населення до дешевих кредитів та стимулює інвесторів купувати державні облігації, що при одночасних валютних операціях на внутрішньому валютному ринку позитивно впливає на зменшення інфляції та підсилює курс національної валюти.

1.2.3 Фінансування фіскальної політики

Фіскальна політика у розрізі кейнсіанської економічної школи показала свою ефективність під час Великої депресії, Другої світової війни, валютно-фінансової кризи 2008 року, кризи COVID – 19 як інструмент стимуляції сукупного попиту.

Фіскальна політика фінансується із державного бюджету, тому при розробці фіскальної політики у вигляді збільшення або зменшення державних витрат та податкового навантаження потрібно розуміти об'єктивні обмежені ресурси державного бюджету.

Окрім видатків з бюджету для впливу на рівень ділової активності в економіці, відповідно до вище зазначеного матеріалу, є і такі, які мають характер обов'язковості та безперервності.

До них відносяться:

- виплати заробітних плат у секторах, які створюють суспільні блага: освіта, медицина, сектор державного управління, державні підприємства, інфраструктурні роботи, оборонний сектор, сектор безпеки та правосуддя тощо;
- виплати соціально незахищеним верствам населення як пенсіонери, інваліди, безробітні, неповні та/або багатодітні сім'ї.

Від стабільності та надійності державного бюджету у питанні балансування доходів та витрат залежить благополуччя великої частки населення країни, які безпосередньо залежать від видатків державного бюджету.

Якщо відбувається значний розрив між доходами та видатками бюджету, то викликає загроза настання валютно-фінансової кризи, а як наслідок економічної депресії або рецесії: значна кількість економічних суб'єктів, які залежать від видатків бюджету, залишаться безробітними; уряд не зможе виконувати зобов'язання за державним боргом;

критично важливі напрямки, як оборона, можуть зазнати різкого зменшення фінансування, що вплине на їх здатність виконувати цілі уряду.

Відповідно урядова політика щодо державного бюджету повинна складатись із оптимізації державних витрат та надходжень — забезпечити за меншої кількості державних витрат зростання сукупного попиту та благополуччя населення і забезпечити збільшення надходжень у бюджет із найменш можливою шкодою для ділової активності та добробуту.

Серед джерел залучення фінансування державного бюджету та, як наслідок фіскальної політики, є:

1. Надходження з оподаткування доходів, власності та діяльності домогосподарств, фірм, банків;
2. Неподаткові надходження як доходи від приватизації державного майна, дивіденди від державних підприємств, штрафи та інші надходження, які не є податками;
3. Державні запозичення:
 - у вигляді державних облігацій у національній валюті (напр. облігації внутрішніх державних позик України) або в іноземній валюті (напр. «євробонди»);
 - у вигляді кредитування у інших урядів.
4. Грантова, безповоротна, допомога від інших урядів;
5. Кошти з бюджету органів державного управління (кошти, що надходять з інших бюджетів).

Макроекономічний шок, як війна, призводить до перерозподілення витратів державного бюджету. Чим більшою є необхідність витратів на оборону при необхідності всіх інших витратів, актуальність чого була зазначена, тим більше є існує вірогідність дисбалансу державного бюджету у сторону його дефіциту. Але із настанням війни виникає необхідність збільшувати витатки на підтримку сукупного попиту в економіці.

Воєнний період ставить перед бюджетом виклики:

- Можливий перегляд витрат державного бюджету у напрямку зменшення витрат на неперіоритетні напрямки та, відповідно, збільшення державних витрат на пріоритетні напрями;
- У підвищенні ефективності та аудиті надходжень до державного бюджету. Потрібно мінімізувати можливі втрати потенціальних податкових надходжень через недоліки податкової системи, значну частку тіньової економіки;
- У розгляді альтернативних джерел фінансування. Як емісія державних облігацій, кредитування у міжнародних фінансових інституціях, кредитування у урядів інших країн, залучення безповоротних надходжень або грантової підтримки.

Емісія державних облігацій, кредитування у міжнародних фінансових інституціях, кредитування у урядів інших країн мають наслідок у збільшенні *державного боргу*, що є надзвичайно важливим питанням у фінансуванні фіскальної політики в умовах війни. Збільшення державного боргу є інструментом, який зможе компенсувати дефіцит надходжень у бюджет. Але одночасно ставить запитання: «чи зможе уряд сплачувати за своїми борговими зобов'язаннями?». Збільшується тиск на бюджет через державні витрати, пов'язані із виплатою зобов'язань за державним боргом ($i * Dg$).

Постає запитання на скільки уряд є самостійним у забезпеченні фінансування бюджету та запобіганні його дефіциту, що прямо впливає на можливість країни ефективно відповідати на макроекономічний шок війни.

1.2.4 Державний борг

Відповідно до вище зазначеного, державний борг є інструментом збільшення надходжень у бюджет, коли відбувається фіскальний дефіцит (або дефіцит бюджету).

Збільшення державного боргу це практика загального користування для багатьох країн. Практика значного збільшення державного боргу зустрічається у високорозвинутих країнах: Японія (261% до ВВП); США (121% до ВВП); Італія (144% до ВВП); Франція (111% до ВВП); Канада (106% до ВВП); Велика Британія (102% до ВВП) [10].

Але дана практика зустрічається і у діяльності бідних країн та країн що розвиваються: Венесуела (157% до ВВП); Шрі Ланка (117% до ВВП); Греція (177% до ВВП); Сінгапур (134% до ВВП); Португалія (116% до ВВП) [10].

Розмір державного боргу не є головною проблемою країни, вона криється у іншому — здатності обслуговувати державний борг.

Здатність обслуговувати державний борг, тобто сплачувати урядом за зобов'язаннями, визначається рівнем ділової активності економічних суб'єктів, які створюють доходи та можуть спрямовувати їх у державний бюджет (для подальшої сплати державного боргу) або кредиторю (для сплати боргу, гарантованого урядом).

Особливістю функціонування державного боргу під час воєнного є:

- Необхідність збільшення державного боргу для фінансування поточних необхідних витрат на оборону;
- Спад ділової активності економічних суб'єктів, зменшення їх доходів, що призводить до збільшення дефіциту бюджету, через зменшення надходжень, та потреби збільшувати державний борг. І відповідне різке збільшення видатків на оборону, що збільшує тиск на бюджет та призводить до його дефіциту.

Відповідно виникає «замкнене коло» з якого уряд не може вийти: під час воєнного стану економіка не може збільшити сукупний випуск та доходи через об'єктивні ризики війни: руйнування інфраструктури, загрозу життю, негативні очікування майбутнього тощо. Додатково до цього уряд запроваджує підвищення рівня податкового навантаження, підвищення відсоткової ставки

центрального банку як інструмент попередження інфляції, зменшує витрати на всі неперіоритетні напрями, які не стосуються оборони.

За таких умов економічним суб'єктам майже не можливо збільшити сукупний випуск та доходи (що виразиться у збільшенні реального ВВП) — уряд не матиме фінансових джерел для виконання боргових зобов'язань, фірми, борг яких гарантував уряд, теж не зможуть виконувати свої зобов'язання.

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ІНДИКАТОРІВ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Індикатор боргової безпеки	XR _{опт}	XR _{здв}	XR _{нездв}	XR _{небезп}	XR _{крит}
1. Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	20	30	40	50	60
2. Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	40	45	55	60	70
3. Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	4	5	7	9	11
4. Індекс ЕМВІ+Україна	200	300	500	700	1000
5. Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	50	45	41	36	20

Рис. 1.2. Система показників індикаторів боргової безпеки в Україні.
Джерело: [11, с. 97]

Перший, другий та п'ятий індикатори є рекомендованими Світовим банком та ЄБРР для аналізу боргової безпеки країни [11, с. 97], рис. 1.2. Третій та четвертий є додатковими [11, с. 97], рис. 1.2. Третій орієнтований свідчить про надмірну дохідність державних облігацій, четвертий про перевищення дохідності Українських «євробондів» над американськими казначейськими цінними паперами, останні дані є до 2020 року (у зв'язку з початком повномасштабної війни даний показник не розраховується), рис 1.2.

У зв'язку із цими показниками можна визначити здатність країни до виконання своїх боргових зобов'язань відповідно до: рівня реального ВВП, який показує продуктивність економіки та опосередковано свідчить про збільшення/ зменшення валового доходу країни; наявності міжнародних резервів центрального банку. Середньозважена дохідність ОВДП буде свідчити

про швидкість приросту державного боргу за відповідним зобов'язаннями. Індекс ЕМВІ як сукупність показників показуватиме спроможність країни виконувати свої зобов'язання.

1.2.4 Теорія циклів ділової активності

Теорія циклів ділової активності, рис. 1.3, яка була сформована емпіричним шляхом, описує періодичність активності економічних суб'єктів. Складається з наступних елементів.

Висхідного тренду зростання реального ВВП, попри періодичні економічні та валютно-фінансові кризи. За теорією М. Туган – Барановського економіка

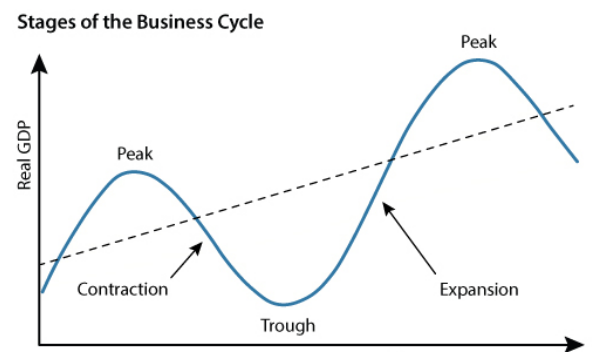


Рис. 1.3. Цикли ділової активності
Джерело [12]

виходить зі стану кризи коли відбуваються інвестиції у нові сектори економіки або нові технології. Це може слугувати збільшенням інвестицій фірм у капітал, нарощенням виробництва та, як наслідок, зростанням реального ВВП.

Економічної експансії. За рахунок підвищення сукупного попиту економічних суб'єктів економічна активність зростає: домогосподарства збільшують приватне споживання, фірми збільшують сукупний випуск, наймають співробітників, збільшують витрати. За рахунок цього зменшується безробіття, зростає ВВП країни, стабілізуються валютно-фінансові ринки.

Піку ділової активності. Це перехідний етап економіки зі стану експансії у стан рецесії або ще його називають станом скорочення. Точно цей момент визначити навряд чи можливо, але зазвичай переходу економіки з експансії у рецесію передують макроекономічні шоки, наприклад: фінансово-економічна криза 2008 року, пандемія COVID – 19, нафтова криза 1970-х років, російсько-українська війна.

Характерною особливістю макроекономічних шоків є:

- Їх неочікуваність для економіки. Кожен з вище зазначених макроекономічних шоків привів до різкого скорочення сукупного виробництва. Економічні суб'єкти не мали можливості на них відреагувати завчасно, щоб мінімізувати надмірні витрати та збитки;
- Вони показують не диференційованість економік, тобто їх залежність від певних ресурсів, секторів економіки, постачальників. Особливо це стало помітно під час нафтової кризи 1970-х років на прикладі Бразилії, яка експортом забезпечувала 80% [13] наявної нафти у країні. Наслідком зміни торгово-економічної політики ключових постачальників нафти став перехід економіки Бразилії від експансії до рецесії та глибокої депресії. Аналогічно із пандемією COVID – 19, яка зробила транспортування товарів значно дорожчим, що призвело до різкого зростання інфляції, адже собівартість критично важливих товарів для економік стала більшою;
- Потреба інвестувати у нові сектори економіки для подолання кризи, адже сектори економіки, які були дорецесійними або докризовими драйверами не можуть забезпечити відновлення економіки.

Спаду ділової активності. Спад ділової активності не завжди відбувається через настання певних макроекономічних шоків. Для економіки ще характерний стан *перегріву*. Причинно-наслідковий зв'язок перегріву економіки не визначається одним фактором, але за рахунок емпіричних досліджень можна висунути наступне твердження. Перегрів економіки відбувається через надмірне фінансування у вигляді державних витрат чи значного зменшення відсоткової ставки центрального банку. Наслідком такої активності може стати криза виробництва, коли у фірм закінчуються ресурси для задоволення сукупного попиту або дефіцит бюджету країни.

Спад ділової активності супроводжується зростанням цін, інфляцією, зменшенням реального ВВП та підвищенням рівня безробіття.

Депресії. У цьому стані сукупний попит набуває рівня, нездатного самостійно збільшити рівень споживання, збільшити інвестиції або створити робочі місця. Виникає «замкнене коло», яке пояснюється на головних макроекономічних рівняннях, які зображені нижче.

Випуск = доходи. Свідчить про необхідність наявності реального сукупного попиту, який споживатиме товари та послуги. За рахунок цього домогосподарства та фірми отримують доходи;

Доходи = витрати. Із появою реального сукупного попиту фірми та домогосподарства можуть продавати товари та послуги, отримуючи доходи. Коли фірми отримують доходи вони можуть також збільшувати сукупний попит, створюючи його на робочу силу, сировину, послуги, товари. Але, коли фірмам не вистачає доходів, що характерно для стану кризи, вони не можуть покривати витрати. За таких умов фірми шукають можливість залучення коштів у вигляді кредитів, інвестицій інвесторів, емісії цінних паперів. Що мало ймовірно зробити під час кризи, адже сукупні витрати економічних суб'єктів зменшуються;

Збереження = інвестиції. Компанії можуть робити капітальні інвестиції, тобто ті, які збільшують рівень випуску та у подальшому ВВП країни, маючи для цього достатні фінансові збереження. Під час кризи фірмам потрібно зробити інвестиції для закупівлі обладнання, але вони обмежені у здійсненні капітальних інвестицій, через нестачу доходів та збережень, які зазвичай йдуть на оплату фіксованих витрат. Відповідно фірмам потрібно залучати зовнішні джерела фінансування її діяльності у вигляді доступних кредитів, інвестицій інвесторів, емісії цінних паперів або державних замовлень на її товари та послуги та грантів та розвиток.

Кожен із економічних циклів має відображення у вигляді збільшення або зменшення ВВП та рівня безробіття, що свідчить про можливість використання цих показників для визначення відповідного економічного циклу.

Вплив війни на економічний цикл.

Ступінь впливу війни, як макроекономічного шоку, на економічний цикл залежить від: рівня готовності економіки до відповідного макроекономічного шоку, тобто наскільки уряд країни готовий попередити масове вторгнення та відповідні руйнування.

Відповідно макроекономічний шок війни призводить до зміни економічного циклу у двох напрямках.

До різкої рецесії та можливої депресії у вигляді спаду реального ВВП та підвищення рівня безробіття — у випадку неготовності економіки до даного шоку. Знищення інфраструктури, перебої у постачання електроенергії, перебої у постачанні товарів та послуг призводить до відповідних рецесійних та депресивних процесів в економіці.

До експансії економіки. Якщо, наприклад, військові дії не відбуваються на території країни та/або не мають характеру стихійного руйнування. Може складатись враження зростання економіки через швидке зростання реального ВВП на тлі зростання державних витрат у ВПК, але таке зростання може мати хибний характер: кожен долар, заплачений урядом за послуги військових, виробництво танків, літаків, іншої бронетехніки та необхідних товарів і послуг для ведення бойових дій буде включений у ВВП [14]. Відповідний процес відбувся під час Другої світової війни у США.

Економіка може впасти у «штопор» військового виробництва, так і не спинившись у виробництві зброї після закінчення війни, тобто не пройти етап реконверсії з військового виробництва на цивільне в умовах ринкової економіки.

Наслідками можуть стати:

- Продовження виробництва зброї, як основи економіки. У такому випадку можливе продовження війни у вигляді «холодної війни» та стагнації країни, адже економіка не буде здатна виробляти товари

та послуги цивільного призначення. Що відбулося із Радянським Союзом;

- Країна може розпочати реконверсію економіки на мирний час, але впасти у ще більшу депресію, адже економіка не буде пристосована до виробництва цивільних товарів та послуг, які будуть споживатися реальним попитом, а не за рахунок виключно державних замовлень.

1.2.5 Антициклічна фіскальна політика

Даний термін характерний у застосуванні економістів кейнсіанської школи. Концепція антициклічної фіскальної політики полягає у застосуванні відповідної фіскальної політики на конкретний економічний цикл ділової активності.

Під час експансії та піку ділової активності застосовується стримуюча фіскальна політика: підвищення оподаткування та зменшення державних витрат. Можливе застосування стримуючої монетарної політики у вигляді підняття обов'язкових резервів комерційних банків, підвищенні відсоткові ставки.

Під час рецесії та депресії застосовуються стимулюючі методи фіскальної політики: зменшення оподаткування та збільшення державних витрат у економіку. Стимулююча монетарна політика полягає у зменшенні відсоткової ставки центрального банку, зменшення норми резервування.

Вище зазначені заходи фіскальної та монетарної політик є нормами застосування їх інструментів до відповідного економічного циклу мирного часу, але у залежності від видів макроекономічних шоків та відповідних потреб уряду країни у реакції на шок відбувається адаптація фіскальної та монетарної політик.

Відповідно формується актуальність порівняння фіскальної антициклічної політики мирного та воєнного часів.

Для мирного часу. Актуальним буде застосування норм антициклічної політики у вигляді стимуляції сукупного попиту через збільшення державних витрат на проведення інфраструктурних робіт, створення робочих місць у соціальних проєктах, цільові дотації для домогосподарств, щоб вони змогли збільшити витрати на необхідні товари і послуги, цільові дотації для фірм на проведення капітальних інвестицій.

Податкова політика спрямована на зменшення оподаткування фірм та домогосподарств: фірми зможуть робити більше витрат на закупівлю сировини, товарів та послуг, капітальні інвестиції, найм співробітників. Домогосподарства зможуть збільшити витрати на споживання товарів та послуг.

Для воєнного стану. Воєнному стану економіки характерне збільшення державних витрат на оборону та оборонну промисловість, адже постає запитання про збереження незалежності та цілісності держави.

Постає запитання «Яке завдання вирішує уряд? Стримування кордонів за планом або виживання?». Відповідь знаходиться у площині готовності економіки та країни до макроекономічного шоку війни.

Чим більше уряд з точки зору організації, забезпечення збройних сил та фінансово-економічних інституцій буде підготовлений до відповідного шоку, тим менш критичними наслідки у вигляді руйнувань та спаду сукупного попиту будуть для економіки.

За готовності економіки до відповідного макроекономічного шоку війни. Уряд може збільшити фінансування оборони та оборонної промисловості, але скоріш за все уряд уникне значного фіскального дефіциту і матиме ресурси для стимуляції сукупного попиту цивільної економіки за принципами антициклічної політики.

За неготовності економіки до макроекономічного шоку війни. Про це свідчитиме дефіцит бюджету через різке несплановане збільшення бюджетних витрат на оборону, руйнування цивільної інфраструктури, втрати територій.

За таких умов застосовувати фіскальну політику, за класичним антициклічним підходом, для стимуляції сукупного попиту цивільної економіки буде навряд чи можливо.

Але у уряду залишиться те саме завдання — відновлювати ділову активність економічних суб'єктів, щоб ті мали можливість збільшувати доходи та сплачувати податки у бюджет, що вкрай необхідно для фінансування видатків на оборону.

Способом адаптації антициклічної політики до воєнного часу є залучення діяльності домогосподарств та фірм до виробництва у ВПК. Отримуючи доходи з діяльності у ВПК домогосподарства та фірми зможуть збільшити споживання у цивільних секторах економіки.

1.3 Спосіб підвищення ефективності фіскальної політики

Підвищення ефективності фіскальної політики лежить у площині економічної теорії інноваційного розвитку.

Основу теорії інноваційного розвитку заклав український економіст середини XIX початку XX ст. Михайло Туган – Барановський, зробивши фундаментальне відкриття засноване на емпіричних статистичних даних:

- Кризи виникають коли на ринку залишається стара технологічна структура без змін, що могло б змінитись, якщо б відбулись інвестиції у принципово нові сектори. [15, с.44].

Відповідно інвестиції у нові сектори економіки та нові технології спричиняють вихід економіки із кризи. Адже широке застосування нових технологій відкриває можливості для фірм збільшити додану вартість товарів та послуг, що призводить до максимізації їх вигоди — доходу, як основної мети діяльності фірм. Із точки зору економічного аналізу: фірми прогнозують можливість збільшення доходу на новому ринку через можливість встановлення вищої доданої вартості на нові інноваційні товари та послуги

через їх обмежену пропозицію; це їх стимулює проводити капітальні інвестиції; фірми збільшують випуск та отримують дохід; збільшують витрати на сировину, товари та послуги для ведення діяльності, наймають працівників; із заощаджень з доходів здійснюють нові капітальні інвестиції .

Відповідно зростає реальний ВВП, зменшується безробіття, зменшуються передумови для зростання інфляції.

Наступним вченим-економістом кінця XIX середини XX ст., який розвинув ідеї М. Туган – Барановського, став Йозеф Шумпетер.

Головним усвідомленням Й. Шумпетера стало розуміння потенціалу інновацій до створення процесу «творчого руйнування», що позначає:

- Руйнування старого технологічного укладу, новими інноваційними технологіями.

Інноваційні технології роблять технології попереднього укладу менш ефективними у порівнянні з новими, що змушує фірми скорочувати їх виробництво перших та переходити на виробництво інноваційних товарів та послуг.

Інновації мають можливість змінити хід розвитку галузей та створювати блага для ефективнішого розвитку людства.

Для реалізації інновацій в економіці Й. Шумпетр вів новий економічний фактор — підприємець-інноватор. Він бере на себе ризик з реалізації інновацій від ідеї до масового розповсюдження інновацій. Найбільшою складністю реалізації інновацій є їх потреба у значному фінансуванні на кожному етапі розробок та впровадження, який займає доволі довгий час.

Але у 21 сторіччі зазвичай цю роль підприємця-інноватора беруть на себе корпорації, які за рахунок наявності необхідного фінансового ресурсу можуть інвестувати у дослідження та розробки інновацій та їх масове виробництво та/ або викуповувати інноваційні розробки у невеликих фірм, стартапів, та розвивати їх.

Отже, інновації — джерело економічного розвитку, спосіб ефективнішого розвитку діяльності людства.

Під час воєнного стану в уряді виникає потреба у максимізації вигоди від інвестованих коштів у оборонний сектор економіки, щоб отримати позитивні результати на полі бою.

У формуванні фіскальної політики завданням уряду є виконання ролі підприємця-інноватора або корпорації, тобто: спрямовувати ресурси бюджетної та фіскальної політик на розвиток інновацій та їх масове застосування для запуску процесу «творчого руйнування». Оскільки окрім коштовності інновацій, допоки вони не стануть масовими, є проблема у тривалості їх розробок — уряд під час воєнного стану надасть пріоритет рішенням, які мають потенціал для швидшого застосування.

Відповідно одним із головних завдань фіскальної політики уряду може стати створення умов для підприємців-інноваторів, щоб вони запроваджували реалізацію вже розроблених інновацій в межах даної країни та воєнного періоду.

Саме про необхідність такого підходу, коли уряд стимулюватиме розвиток та застосування технологій «творчого руйнування», зазначив головнокомандувач Збройних Сил України з 2021 по 2024 рік В. Залужний в інтерв'ю The Economist. В. Залужний зазначив, що технологічний розвиток є однаковим у обох сторін, що призвело до того, що жодна із сторін не може зробити значного прориву на полі бою — потрібно інноваційне рішення характеру «творчого руйнування» як винайдений порох, що кардинально змінив характер бойових дій [16]. Також В. Залужний зазначив що зараз відбувається ситуація як і під час Другої світової війни, коли сторони досягли рівня технологій за якого жодна із сторін не могла отримати значних досягнень [16]. Що підкреслює актуальність інновацій як у цілому під час збройних конфліктів, так і під час російсько-української війни.

Приклади інновацій під час війни.

Під час Другої світової війни технології були одним із вирішальних джерел перемоги над нацистською Німеччиною.

Ключові інновації були:

- Зв'язок та радари. Союзні війська могли розуміти звідки будуть можливі атаки літаків типу бомбардувальників та винищувачів, Стало можливим попередження руйнувань. Розвиток бездротового зв'язку надав можливість передавати інформацію швидше і вигравати у боротьбі з ворогом;
- Комп'ютери та обчислення. Досягнення А. Тьюрінга, англійського математика, дозволили розкодувати сигнали німецької шифрувальної машини «Енігма», що дало змогу союзникам знати всі задуми ворога.
- Інновації у медицині. Розвиток напрямів переливання крові, пересадки шкіри, антибактеріальних препаратів та антибіотиків допомогло зменшити смертність військових. Також інноваційні досягнення у психології допомогли адаптувати військовослужбовців до мирного життя.

Тому у фіскальній політиці уряду потрібно закласти на спрямування технологій та інновацій, особливо у ВПК під час воєнного стану країни.

Відповідними інструментами фіскальної політики для стимуляції інноваційного розвитку є:

- Зменшення оподаткування компаній, які проводять інноваційну діяльність;
- Збільшення державних замовлень на інноваційні товари та послуги;

- Збільшення цільових витрат на проведення капітальних інвестицій для фірм, які проводять актуальну для уряду інноваційну діяльність.

Окрім позитивного ефекту у досягненні військово-політичних цілей уряд забезпечує підґрунтя для успішної реконверсії економіки, адже, наприклад, драйвером економічного післявоєнного відновлення США стали інновації воєнного часу з медицини, машинобудування, зв'язку, електроніки які перейшли у цивільне виробництво та споживання.

1.4 Приклади проведення фіскальної політики в умовах воєнного стану

Відповідно до історичного досвіду, на можливість урядів фінансувати військові витрати інструментами фіскальної політики впливає готовність економіки до макроекономічного шоку війни, можливість наповнювати бюджет у достатній мірі та управління державним боргом.

Фіскальна політика у Сполучених Штатах Америки під час Другої світової війни.

Бюджетна політика:

- Переорієнтація державних витрат на військово-промисловий комплекс;
- Збільшення державних витрат на залучення приватного сектору у виробництво товарів ВПК;
- Використання державних витрат для досягнення рівня повної зайнятості;
- Стимуляція капітальних інвестицій фірм.

Орієнтація бюджетної політики на виробництво товарів ВПК спричинило дефіцит товарів та послуг цивільного споживання, тому були застосовані принципи командної економіки, які виразились у встановленні обмежень на максимальну кількість споживання палива, певних продуктів харчування, одягу

та регулювання цін урядом. Дана політика називалась «нормуванням війни» [17].

Податкова політика:

- Урядовою метою було введення прогресивної системи оподаткування із метою отримання надходжень із найбільших шарів доходів [18];
- Було введено оподаткування надприбутків [18];

Головна ідея уряду США полягала у площині: «ми не можемо збільшувати оподаткування населення із низькими доходами або безробітних, доки економіка не досягне рівня повної зайнятості». Що призвело до відповідної податкової політики.

У вигляді додаткових джерел фінансування уряд використовував:

- Державні облігації. Уряд США провів масову рекламну кампанію для стимуляції попиту на державні облігації;
- Центральний банк викупував державні облігації уряду США, що збільшило інфляцію, але дало можливість фінансувати військові витрати.

Монетарна політика, яка супроводжувала фіскальну:

- Були застосовані низькі відсоткові ставки за кредитами та депозитами, щоб забезпечити можливість фірм та домогосподарств отримати кредити для ведення діяльності в умовах дефіциту.

Дефіцит бюджету призвів до зростання державного боргу на рівень 106% від ВВП [19].

Фіскальна політика Великої Британії за часів Другої світової війни.

Уряд Великої Британії приділяв більше уваги попередженню зростанню інфляції, можливо, через значне руйнування інфраструктури Великої Британії, викликане бомбардуванням міст.

Податкова політика:

- Збільшення оподаткування: податки на доходи фірм та домогосподарств; введення додаткового військового податку;

Бюджетна політика:

- Концентрація державних витрати на ВПК, зменшення державних витрат на стимуляцію фірм, які виробляли цивільні товари та послуги.

Державний бюджет Великої Британії не мав власних ресурсів для виконання оборонних замовлень у повній мірі, тому для виконання необхідної фіскальної політики було застосовано [20]:

- Збільшення державного боргу, за допомогою кредитування у союзників;
- Залучення коштів у бюджет через державні облігації;
- Формування політики «примусових заощаджень»: обов'язком населення було внесення кожного місяця на спеціальні рахунки заощаджень, пропорційно їхньому доходу. Ці кошти до кінця війни не могли бути зняті депозитором, уряд повертав ці кошти після війни.

Політика «примусових заощаджень» змогла попередити зростання інфляції та наповнити бюджет для виконання воєнних витрат. Також для попередження зростання інфляції уряд вдався до ручного контролю цін.

Дефіцит бюджету Великої Британії призвів до необхідності збільшення державного боргу до значення близько 270% від ВВП [21].

Рейганоміка. Фіскальна політика США під час холодної війни. 1981—1989.

Важливо зазначити, що «холодна війна» не несла масових руйнувань інфраструктури — відбувалось масове нарощення зброї для *можливого* протистояння. Рональд Рейган був прихильником концепції економіки пропозиції. Її сутність полягала у тому, що фірми виробляють більше товарів та послуг, можуть отримувати доходи та більше витратити на капітальні інвестиції та найм співробітників — ефект «просочування вниз» [22].

Податкова політика:

- Відбулось значне зменшення податкового навантаження на фірми та домогосподарства для стимуляції сукупного випуску та попиту. Знизився податок на прибуток у 1982 році з 70% до 50% від прибутку. Зменшення прослідувало у 1987 році: з 50% від доходу до 38,5%. За відповідний термін податки на доходи членів домогосподарств були зменшені з 70% до 28% [23];
- Зменшення інвестиційних податків.

Пом'якшення податкової політики супроводжувалось дерегуляцією втручання уряду у ділову активність економічних суб'єктів: був скасований контроль цін нафти та газу; зменшення контролю фінансових ринків; зменшення регулювання галузі нафтовидобування. Дана політика спиралась на припущення, що приватний сектор зможе реалізувати повний потенціал та збільшити доходи, а, відповідно, збільшити податкові надходження до бюджету. Податкова політика Р. Рейгана у 1987 році призвела до зменшення рівня безробіття з 6,6% до 5,7% [23].

Бюджетна політика:

- Відбулось зменшення видатків на внутрішні програми соціального забезпечення, медичної допомоги, талонів на харчування, освіти та програми професійної підготовки [23] тощо;
- Збільшення державних витрат на військово-промисловий комплекс на 35% [23].

Монетарна політика:

- Підвищення відсоткової ставки центрального банку;
- Випуск державних облігацій та їх продаж населенню.

Політика Рональда Рейгана, рейганоміка, призвела до зростання державного боргу з 25,2% у 1981 до 39,4% у 1989 році, із подальшим зростанням до 47,8% у 1994 році [24]. Що є одним із найменших показників

державного боргу до ВВП, який зріс після виконання видатків на оборону, що свідчить про ефективність даної політики.

Висновок до розділу 1

Завданнями фіскальної політики уряду є:

- Наповнення державного бюджету;
- Стабілізація сукупного попиту економіки під час перегріву економіки у циклі експансії і піку та стимуляції сукупного попиту під час рецесії й депресії в економіці;
- Фінансування необхідних витратків для ефективної діяльності країни;
- Стимуляція економіки країни для виходу на рівень повної зайнятості.

Державні видатки використовуються відповідно до концепції антициклічної політики:

- Спад сукупного попиту у вигляді рецесії та/ або депресії передбачає збільшення державних витрат та зменшення податкового навантаження для стимуляції сукупного попиту, що веде до збільшення сукупного випуску та відновлення економіки;
- На противагу зменшуються державні видатки та збільшується оподаткування доходу, діяльності та майна економічних суб'єктів під час перегріву економіки, занадто швидкої експансії та/ або піках економічного циклу.

Одним із головних джерел підвищення ефективності політики державних витратків є стимуляція інноваційної діяльності, особливо під час воєнного стану. Адже інновації у війні є джерелом переваги та досягнення воєнно-політичних цілей країни та стимулює успішну реконверсію економіки на мирний час.

Податкова політика відповідно до концепції кривої Лаффера має економічний та арифметичний підходи:

- Арифметичний підхід. Збільшення податкового навантаження призведе до збільшення надходжень у бюджет. У другій половині 20 століття у США показав свою неефективність. Надмірно високі

ставки оподаткування зменшували доходи бюджету та стримували економічну активність.

- Економічний підхід. Існує точка оптимуму між податковим навантаженням та максимальними доходами у бюджет. Показав свою ефективність у другій половині 20 століття у США: зменшення податкового навантаження збільшило бюджетні доходи та реальний ВВП.

Зазвичай під час активної фази військових дій уряди країн застосовують арифметичний підхід для наповнення бюджету з метою виконання життєво необхідних державних видатків на оборону — різко збільшують податкове навантаження. На противагу, економічний підхід теорії А. Лаффера та практики США у другій половині 20 століття свідчить що уряди країн можуть зменшити рівень оподаткування і тим самим збільшити податкові надходження в бюджет для фінансування оборонного сектору під час воєнного стану та створити передумови для зростання реального ВВП, зменшення інфляції.

Монетарна політика виступає супроводжуючою до фіскальної. Монетарна політика виконує наступні функції:

1. Передбачає збільшення грошової маси непропорційно до зростання реального ВВП, що загрожує зростанням інфляції;
2. За рахунок регулювання відсоткової ставки впливає на рівень ділової активності.

Планування бюджетної політики. Стимулююча фіскальна політика збільшує тиск на бюджет та загрозу настання дефіциту бюджету. Стають актуальними завдання аудиту державних витрат та податкової політики для їх оптимізації:

1. За менших державних витрат максимізувати їх результати та позитивний вплив на економіку;

2. Збільшити податкові надходження, мінімізуючи негативний вплив на сукупний попит, що особливо важливо під час рецесії та економічних криз.

За дефіциту бюджету уряд вдається до збільшення державного боргу методами:

- Випуску цінних паперів, кредитування у міжнародних фінансових інституціях та/або в урядів інших країн, залучення грантової безповоротної підтримки або інших безповоротних надходжень, підвищення ефективності політики державних витрат та податкової політики.

Збільшення державного боргу не є критичним допоки уряд спроможний виконувати свої зобов'язання за державним боргом. Боргова безпека країни виражається у здатності економіки збільшувати сукупний національний дохід та реальний ВВП, що створить можливість для наповнення бюджету і відповідного виконання видатків, враховуючи виконання державного боргу.

Можливість зростання економіки обмежена під час війни через руйнування інфраструктури, обмеженість ресурсів та загрозу життю. З економічної точки зору головні дії уряду під час війни — припинення вогню та початок післявоєнної відбудови.

Чим більше країна не готова до макроекономічного шоку війни, тим більш різке збільшення державних видатків на оборону та зменшення на всі інші напрями буде необхідно і тим більших руйнувань зазнає країна, що призводить до спаду економічної активності, дефіциту бюджету, збільшення державного боргу.

Особливо це впливає на можливість реалізації антициклічної політики. Адже за умов дефіциту бюджету через надвисокі витрати на оборону, уряду не має звідки взяти кошти для фінансування стимулювання економічної активності, що створює «замкнене коло»: низький рівень економічної

активності, надвисокі видатки, дефіцит бюджету, збільшення державного боргу.

Досвід Великої Британії та США під час другої світової війни показує, що воєнний період — час мобілізації економіки для боротьби із зовнішньою загрозою. Але під час командної мобілізації втрачаються дієві ліберальні методи класичної школи економіки у стимулюванні ринку та його дерегуляції для забезпечення зростання сукупного національного доходу та реального ВВП, що вкрай необхідно під час війни.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У цьому розділі проводиться аналіз української фінансової політики та передумов її формування як бюджетна, податкова і монетарна політики та політика управління державним боргом. Визначивши фактичний стан економіки, період економічного циклу, та стан її складових стане можливим запровадження концептуальних рекомендацій враховуючи досліджені концепції у розділі I.

2.1 Аналіз фінансової та монетарної політик уряду України

2.1.1 Цикл ділової активності економіки України

Використовуючи показники реального ВВП, рівня інфляції, безробіття та інвестицій можливо визначати відповідний економічний цикл та відповідну йому фінансову політику.

2022 рік. Макроекономічний шок війни — повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну:

- Спад реального ВВП (у цінах минулого року) на 28,8% за даними Державної служби статистики [25];
- Зростання рівня безробіття до 21,1 % за уточненими даними НБУ [26];
- Зростання інфляції на 26% [27] із посиланням на Державну службу статистики України;
- Відтік прямих іноземних інвестицій в Україну у першому кварталі 2022 року склав 470 млн. дол. США. [28].

Українська економіка могла потрапити у визначення економічної депресії через значний спад ВВП, підвищення рівня безробіття, підвищення інфляції та відтоку інвестицій. Такі показники можуть бути порівняні за масштабами із

Великою Депресією у США, коли реальний ВВП зменшився на 29%, безробіття досягло рівня 25% [29].

Але у 2023 році економіка України почала поступове відновлення, пройшовши стан рецесії:

- Реальний ВВП зріс на 5,3% по відношенню до 2022 року;
- Кількість зареєстрованих безробітних у державній службі зайнятості стала у два рази менше, ніж у 2022 році [30] за різними джерелами рівень безробіття складає від 15 до 19%;
- Зростання інфляції спало до 5%;
- У першому кварталі 2023 року надходження прямих іноземних інвестицій має позитивне сальдо і склало 1 181 млн. дол. США.

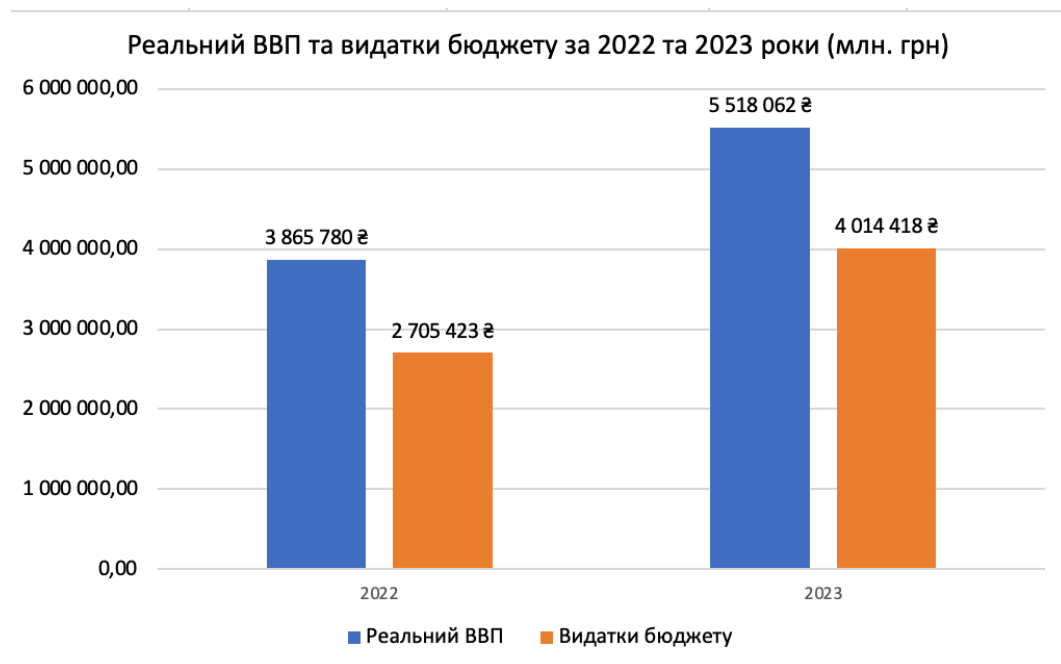


Рис.2.4. Реальний ВВП та видатки бюджету за 2022 та 2023 роки
Джерело: складено автором на основі джерел [31], [32], [33]

Приріст реального ВВП створює позитивні очікування, але вони можуть бути нівельовані низькою базою порівняння 2022 року та великими державними витратами на оборону, рис 2.4 — економіка зросла штучно. Зростає не цивільний сектор економіки, який і забезпечує стійкість, а державний, а саме сектор оборони. Всі витрати уряду спрямовані на закупку

набоїв, снарядів, сплати заробітної платні військовим, витрати на амуніцію враховуються у реальний ВВП.

Мультиплікатор державних витрат, як відношення приросту ВВП (1 652 282 млн. грн.) до приросту державних витрат (1 308 994 млн. грн.) дорівнює 1,26. Що свідчить про значний вплив державних видатків на зростання ВВП.

Економіка закінчила рецесійний спад та знаходиться у перехідному циклі між депресією та експансією, що відбувається більшою мірою за рахунок державних витрат. Експансія виражається у поступовому відновленні, але ознаки депресії підтверджує доволі високий рівень безробіття.

Тому з точки зору антициклічної політики українська економіка потребує застосування стимулюючої фіскальної політики у вигляді збільшення державних витрат на стимуляцію сукупного попиту та зменшення податкового навантаження для збільшення можливості споживання фірм та домогосподарств, що стимулює сукупний попит та забезпечить передумови виходу із кризи.

2.1.2 Бюджетно – податкова політика

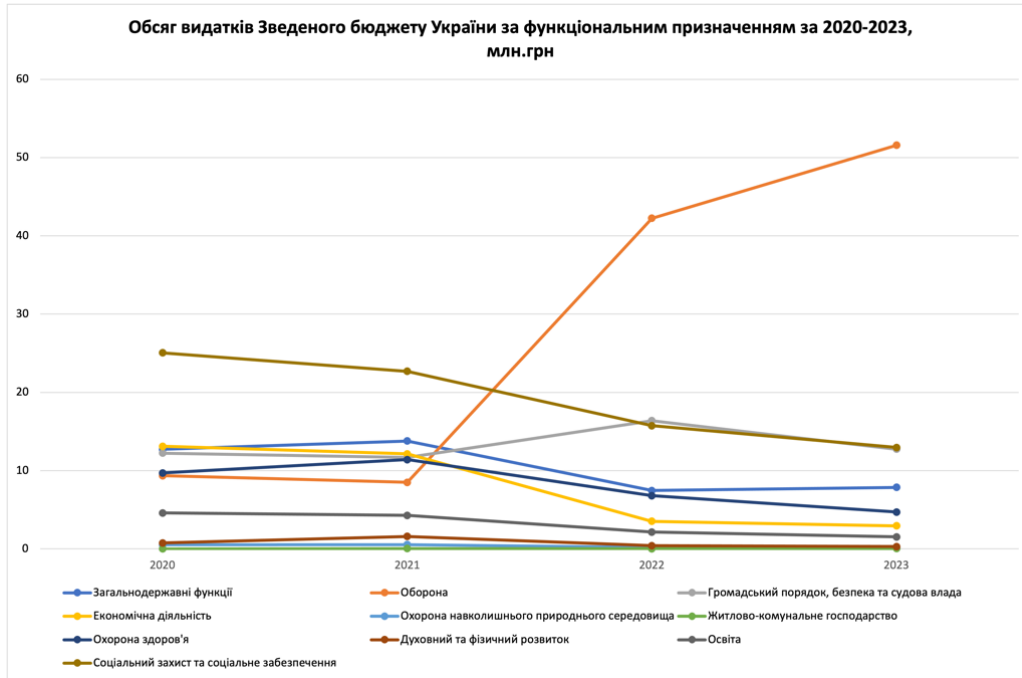


Рис. 2.5. Обсяг видатків зведеного бюджету України за 2020 – 2023рр., млн. грн.

Джерело: складено автором із посиланням на джерело [34]

Видатки бюджету України.

Із початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації уряд України запровадив наступну державну політику у розрізі бюджетних витрат, як елемент фіскальної політики, в умовах воєнного стану:

- Збільшення видатків на оборону, як основного пріоритету державного бюджету: видатки на оборону зросли із 8-9% у 2021 році до 52% у 2023 році, рис. 2.5;
- Збільшення видатків на громадський порядок, безпеку та судову владу: із 11% у 2021 році до 18% у 2022 році. Пізніше уряд зменшив видатки за відповідним напрямом до 13% у 2023, рис. 2.5;
- Зменшення всіх інших непріоритетних видатків бюджету, відповідно до воєнного стану: соціальний захист та соціальне забезпечення, загальнодержавні функції, освіта, економічна діяльність, охорона

навколишнього середовища , духовний та фізичний розвиток тощо, рис 2.5.

Через неготовність України до макроекономічного шоку війни уряду знадобилось застосувати відповідні зміни у політиці видатків з бюджету, адже головним завданням відповідно до дій агресора та поведінки уряду — є збереження цілісності країни, її виживання.

Тому із 2022 року головною політичною метою уряду, яку забезпечує економіка України є протистояння Російській Федерації.

Значне та різке збільшення витрат на оборону збільшує тиск на державний бюджет — уряду потрібно виконувати поточні бюджетні зобов'язання безперервно та різко збільшити оборонні витрати.

Це ставить виклики:

- Перед ревізією державних витрат, їх оптимізацією — проведення політики державних видатків за мінімальних витрат із максимізацією позитивного впливу на економіку;
- Перед забезпеченням умов для максимізації мультиплікації державних витрат в економіці;
- У перегляді податкової політики у напрямку підвищення ефективності наповнення бюджету;
- Перед фінансуванням державного бюджету, виникає значний дефіциту бюджету;
- Перед зменшенням рівня корупції, що призводить до зменшення мультиплікативного ефекту державних витрат в економіці;

Податкова політика України.

У реакції на макроекономічний шок війни року уряд України запровадив пом'якшення податкового навантаження на початку 2022 року:

- Зменшення ставки єдиного податку до 2% для фірм та членів домогосподарств [35];

- Для окремих видів юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців був знятий податок на прибуток та інші можливі платежі [35];
- Надання можливості відстрочки податкових платежів та податкових декларацій [35];
- Скасування податку на нерухомість у зоні проведення активних бойових дій, екологічного податку [35];
- Добровільна сплата єдиного податку для певних груп фізичних осіб підприємців [35];
- Зниження податку на додану вартість у розмірі до ставки у 7% [35] для товарів та послуг певних галузей;
- Звільнення від акцизу з пального [35].

Уряд швидко відреагував на економічний шок у перший квартал 2022 року антиреcesійними методами податкової політики. Але вже у 2023 році уряд повернув довоєнну систему оподаткування.

Відбувається конфлікт потреб економіки із точки зору стимуляції сукупного попиту: потрібне зменшення податкового навантаження у відповідному економічному циклі економіки та потрібно продовжувати надходження до бюджету країни для фінансування оборони, що забезпечує виживання у російсько-українській війні. Арифметичний підхід, яким скоріш за все скористався уряд, свідчить про необхідність підвищення оподаткування. Економічний про його зменшення.

Податкові надходження бюджету України за 2022 та 2023 рік склали:

- У 2022 році було виконано 78,87% від запланованих податкових надходжень [36];
- У 2023 році було виконано 99,99% від запланованих податкових надходжень [36].

Варто зауважити, що зменшення податкових надходжень у бюджет у 2022 році могло бути викликано різкою зупинкою економічної активності внаслідок

неготовності України до макроекономічного шоку війни, а не неефективністю економічного підходу до формування податкової політики.

Окрім зміни рівня податкового навантаження серед джерел збільшення податкових надходжень у бюджет є:

- Зменшення рівня «тіньової» економіки. «Тіньова» економіка позначає економічну активність між ринковими суб'єктами, які ухиляються від державних органів з метою зменшення витрат, наприклад на оподаткування. Офіційних даних стосовно рівня тіньової економіки у 2023 році не має. Але у 2021 році, за даними міністерства економіки, рівень тіньової економіки становив 31% [37];
- Оптимізація діяльності податкових органів та Бюро економічної безпеки України може принести в бюджет у вигляді податкових надходжень 250 млрд. грн — експертна оцінка О. Гетмана [38].

2.1.3 Монетарна політика

Монетарна політика мала головні завдання:

- Проведення антиінфляційної політики;
- Забезпечення платоспроможності національної валюти.

Національний банк України підвищив відсоткову ставку за кредитами та депозитами у 2022 році на рівень 25% [39], що призвело до наступних наслідків:

- Обмеження збільшення грошової маси — економічні суб'єкти не могли отримувати дешевих кредитів у комерційних банках;
- Зменшення грошової маси через підвищення дохідності державних облігацій для інвесторів, що стимулювало надходження у державний бюджет.

У 2023 році Національний банк зменшив відсоткову ставку до 15%, що зменшило збільшення зобов'язань уряду за державними облігаціями та зробило кредити дешевшими.

Національний банк встановив фіксований курс гривні для запобігання її девальвації та використовує міжнародні резерви для збільшення або зменшення попиту та/або пропозиції міжнародної валюти на внутрішньому ринку. Станом на початок 2024 року Національний банк України має 38,534 млрд. дол. США валових міжнародних резервів [40].

Попередження девальвації національної валюти України у вигляді монетарної антиінфляційної політики, інтервенціями на валютному ринку і відповідного встановлення фіксуємого курсу створює передумови для збереження платоспроможності уряду за його зовнішнім боргом в іноземній валюті. При девальвації гривні уряду знадобиться більше національної валюти, щоб сплатити однакову суму за зовнішнім боргом.

2.2 Аналіз державного бюджету України

2.2.1 Аналіз балансу доходів та витрат бюджету України.

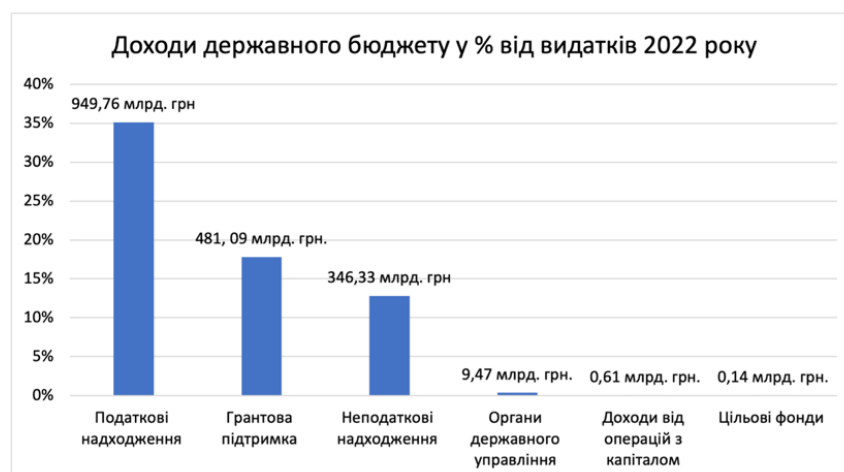


Рис. 2.6. Доходи державного бюджету уряду України у відношенні до видатків у 2022 році.

Джерело: складено автором із посиланням на джерело [41]

Витрати з державного бюджету у 2022 році склали, рис. 2.6, 2,705 трлн. грн. [41], а надходження до державного бюджету склали 1,787 трлн. грн., що свідчить про дефіцит бюджету у 66% від запланованих видатків.

Дефіцит бюджету у 2023 році склав 1,342 млрд. грн. (67% від запланованих видатків) із видатками на суму 4,01 млрд. грн. та доходами 2,67 млрд. грн, рис.

2.7. У 2023 році зросли податкові та неподаткові надходження через повернення до довоєнного рівня оподаткування, що було зазначено вище. Дещо зменшилась грантова підтримка, що має ризик зменшуватись у майбутньому за різними експертними оцінками. Зросли доходи від органів державного управління. Зменшились доходи від операцій з капіталом.



Рис. 2.7. Доходи державного бюджету уряду України у відношенні до видатків у 2023 році.

Джерело: складено автором із посиланням на джерело [42]

Ще одним чинником, який вплинув на зменшення податкових надходжень є демографічна проблема.

За неготовності України до макроекономічного шоку війни що виразилось у масовому руйнуванні інфраструктури, погіршенню умов життя виникла проблема масової еміграції населення.

Населення України створює сукупний попит на товари та послуги, споживає їх, створює пропозицію товарів та послуг із заробляє кошти за них. Відповідно чим менше населення України, тим менша можливість України збільшувати реальний ВВП та податкові надходження у бюджет.

Станом на 2023 рік виникла наступна проблема:

- Населення України станом на 2023 рік складає 28,5 млн. осіб. [43];

- Із них економічно неактивне населення 16,8 млн: 8 млн пенсіонери (з яких 2,7 млн продовжують працювати), 4,7 млн діти віком до 15 років [43];
- Із них економічно активне населення 11,7 млн.: 9 – 9,3 млн. зайняті, 2,4 – 2,7 млн. безробітні [43];
- З 9 – 9,3 млн. зайнятих 2 - 3 млн. зайняті, які отримують доходи від державного бюджету [43];
- Відповідно 6-7 млн. зайнятих сплачує податки [43].

Тому окрім використання класичних методів збільшення бюджетних надходжень уряду України потрібно переглянути демографічну політику із точки зору збільшення економічно активних резидентів України, що призведе до збільшення об'єму внутрішнього ринку та зростання податкових надходжень.

Демографічна криза окрім зменшення податкових надходжень створює передумови для певної кризи пропозиції робочої сили на ринку праці, що обмежує внутрішні можливості економіки у збільшенні реального ВВП у наступних роках та післявоєнному відновленні. Дане явище має місце вже у 2024 році, що підтверджує ринок праці де на одну вакансію відповідає одне резюме (відношення 1:1) та дослідження провідних бізнес асоціацій, які свідчать що 74% фірм України відчувають дефіцит кадрів [44]. Також на стимуляцію даної проблеми впливає масова мобілізація працівників.

Поточний дефіцит бюджету України свідчить про:

- Неможливість проведення стимулюючої фіскальної політики повною мірою в Україні для підтримки сукупного попиту цивільної економіки. Відповідно до поточних можливостей бюджету переважна більшість ресурсів спрямовується на оборону;
- Уряд не має внутрішніх передумов для стимулювання масового виробництва зброї для протистояння військовій агресії. Відповідно

уряду потрібно полагатись на підтримку західних партнерів у озброєнні;

- Про необхідність умови жорсткої економії для виконання пріоритетних витрат в економіці, які можуть забезпечити виживання у протистоянні військовій агресії;

2.3 Аналіз державного боргу України

2.3.1 Динаміка державного боргу України



Рис. 2.8. Динаміка зростання державного боргу України за його структурами з 2022 по 2024 роки.

Джерело: складено автором із посиланням на джерело [45]

Необхідність уряду України різко збільшувати бюджетну політику у напрямку фінансування оборонних видатків призвела до різкого збільшення дефіциту бюджету. Відповідно, щоб компенсувати дефіцит бюджету уряду України потрібно вдатись до збільшення боргових зобов'язань, рис. 2.8, за рахунок:

- Зовнішнього боргу у вигляді отримання кредитів від урядів інших країн або міжнародних фінансових інституцій;
- Випуску державних облігацій.

Потреба уряду України у залученні додаткового фінансування через дисбаланс доходів і витрат виразилась у зростанні сукупного державного боргу України станом на кінець 2023 року у 5,51 трлн. грн. або 84% до ВВП. За прогнозами Міжнародного валютного фонду сукупний державний борг України у 2025 році перевищить 100% до ВВП із перспективою подальшого зростання [46].

Зростання зовнішнього боргу призводить до вразливості валютно-фінансової системи: оскільки зовнішні кредити утримуються в іноземній валюті, то ризик девальвації збільшить навантаження на виплату зобов'язань України.

2.3.2 Індикатори боргової безпеки України

Показник	2023	Індикатор борг. безп.
Відношення державного та гарантованого боргу до реального ВВП, %	107%	XR крит.
Відношення зовнішнього боргу до реального ВВП, %	117%	XR крит.
Середньозважена дохідність ОВДП	17,20%	XR крит.
Індекс EMBI + Україна	—	—
Відношення офіційних міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, %	26%	XR крит.

Рис.2.9. Індикатори боргової безпеки України у 2023 році

Джерело: розраховано автором на основі джерел [47], [48], [49], [50], [51]

Відношення державного та гарантованого боргу до реального ВВП та відношення зовнішнього боргу до реального ВВП, рис. 2.9:

- Сукупні боргові зобов'язання України перед зовнішніми та внутрішніми кредиторами разом із боргами національних підприємств перевищують реальний ВВП України.

Військові дії призвели до спаду економічної активності, економічні суб'єкти не можуть виробити достатньо товарів та послуг щоб збільшити

випуск, збільшити доходи та виплачувати свої зобов'язання. Кожен із відповідних показників знаходиться за межею критичного значення.

Якщо б Україна взяла такий борг за мирного часу із довоєнною економікою — індикатори боргової безпеки мали б безпечніші значення. А як ні, уряд мав би більше можливостей за мирної економіки для обслуговування державного боргу.

Критичне значення боргової безпеки за середньозваженою дохідністю ОВДП, рис. 2.9:

- Уряд сплачує високі процентні ставки за залучення коштів через ОВДП;
- Надвисока відсоткова ставка збільшує тиск на держаний борг, який і так має критичні значення боргової безпеки.

Індикатори боргової безпеки свідчать про високий рівень вразливості державного боргу — у випадку певного макроекономічного шоку, потреби збільшення державних витрат тощо, що призведе до зростання інфляції та девальвації гривні, ризик валютно-фінансової кризи, що призведе до посилення економічної кризи, є високим.

Чим більше відношення офіційних міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу, тим безпечнішим є обслуговування державного боргу у ситуації виникнення макроекономічних шоків та/або підвищення девальвації або інфляції. Національний банк України зможе покрити частину державного боргу, відповідно чим більше міжнародні резерви Національного банку України, тим більшу частину державного боргу він прокриє. Станом на 2023 рік міжнародні резерви мають критичний показник для покриття державного боргу.

Зважаючи на такий стан відношення боргових зобов'язань до ВВП та всіх критичних показників боргової безпеки можливо зробити висновок що кредити, які видають міжнародні фінансові інституції та/ або країни є більшою мірою «благодійними», адже є високий ризик довгострокової реструктуризації зобов'язань України та її нездатності виконувати свої зобов'язання.

Відповідно для забезпечення підвищення боргової безпеки України, можливості виплати Україною її зобов'язань, збільшення надходжень до бюджету України та реального зростання економіки уряду України потрібно вдатись до створення умов для збільшення ВВП та, відповідно, валового національного доходу, що значно обмежує перманентний характер війни.

Продовження воєнних дій буде збільшувати дефіцит державного бюджету та зростання державного боргу, адже не має передумов для виконання необхідних державних витрат за рахунок внутрішньої діяльності економіки. Надзвичайно важливим кроком уряду є стимуляція ділової активності економічних суб'єктів.

2.3.3 Авторегресійний аналіз показника відношення державного боргу до ВВП

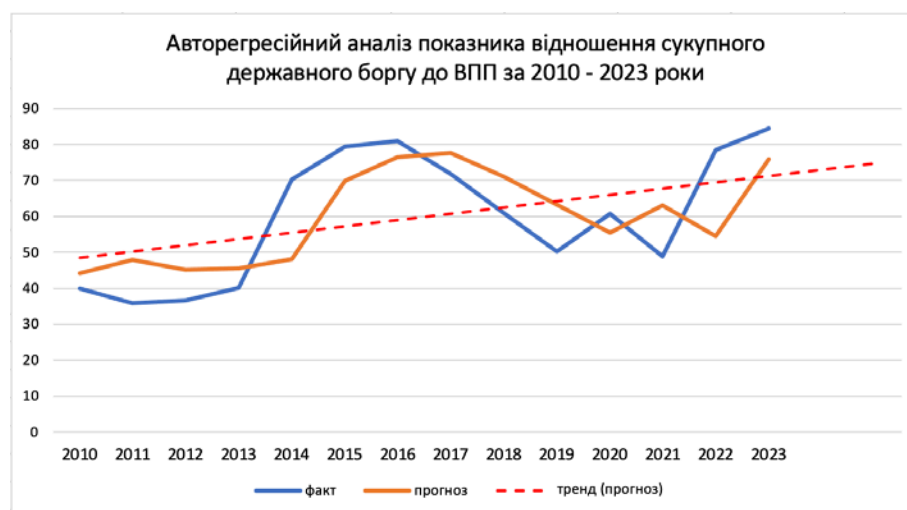


Рис.2.10. Авторегресійний аналіз показника відношення державного боргу до ВВП.

Джерело: складено автором на основі джерела [52]

Складність побудови даної моделі, рис. 2.10, полягала у обмеженості наявних даних про сукупний державний борг України. Наразі наявні дані з 2009 по 2023 роки, це призвело до прогнозованої неточності моделі, але дає поглибити сутність проблеми державного боргу.

Показники моделі (додаток Б), рис. 2.10:

- Економічна логіка моделі. Значення показника державного боргу України до ВВП за попередній рік мають позитивну кореляцію із значенням відношення державного боргу України до ВВП у наступному році. Що відповідає логіці висхідного тренду приросту державного боргу України, який історично склався, через збільшення державного боргу та/ або зменшення ВВП;
- R-квадрат. Дорівнює 50%, що свідчить: значення відношення державного боргу до ВВП можна спрогнозувати за попереднім зростанням цього відношення, що підтверджує існування висхідного тренду цього показника; існування інших вагомих факторів, які пояснюють збільшення показника державного боргу до ВВП як наприклад збільшення державних витрат викликано пандемією COVID-19, вторгненням Російської Федерації у 2014 році;
- t - статистика. Значення 1,51 та 3,5 є більшим за одиницю, тому задовольняють модель;
- P-value зі значенням 0,004 (менше 5%) змінної часового ряду, який показує значення відношення державного боргу до ВВП у минулому році свідчить про статистичну значимість змінної;
- Статистика Дарбіна – Уотсона дорівнює 1.74 що відповідає проміжку від 1.58 до 2.42 і свідчить про недостатню кількість даних для висновку щодо автокореляції та незалежності помилок моделей.

Відповідно до даної авторегресії та зазначеного графіку, рис. 2.10, із трендом можна зробити висновки:

1. Українська економіка не стійка до макроекономічних шоків, тобто вона не може подолати їх наслідки за рахунок сукупного доходу та випуску, який створює економіка — потрібно залучати зовнішній борг;

2. Після вторгнення Російської Федерації у 2014 році державний борг різко зріс з 2014 року по 2016 рік. Тренд зростання відношення державного боргу до ВВП показує, що у наступних роках державний борг зростатиме теж. І звісно, адже ступінь руйнування та економічний спад значно більший ніж у 2014 році.

Відповідно українська економіка не може забезпечити зростання реального ВВП і національного сукупного доходу, щоб наповнювати бюджет України достатньою мірою для виконання боргових зобов'язань.

При прогнозі збільшення сукупного державного боргу України ще більш актуальною стає необхідність стимулювання економічної діяльності економічних суб'єктів, що складно зробити за умов війни.

Висновок до розділу 2

Економічний цикл. Економіка України знаходиться у перехідному економічному циклі між початком експансії та виходом з кризи. Відносно високий рівень безробіття характеризує наявність кризових паттернів в економіці України. Відповідно до принципів антициклічної фіскальної політики потрібно застосувати методи стимулюючої фіскальної політики у вигляді зменшення податкового навантаження та збільшення державних витрат.

Державні видатки. Збільшення видатків на оборону із 8-9% у 2021 році до 52% у 2023 році та зменшення надходжень у бюджет призвело до необхідності економії державних видатків на всі інші напрями, що обмежує потенціал для стимулювання цивільної економіки. Попри необхідність стимулювання економічної активності в уряді України, як країни що не готова до макроекономічного шоку війни, стоїть завдання вижити проти збройної агресії російської федерації, про що свідчать видатки на оборону які одночасно зросли до 52%.

Зростання реального ВВП на 5,2% у 2023 році викликано не скільки пожвавленням економічної активності приватного сектору, а більшою мірою збільшенням державних витрат на оборону: витрати на оборонний сектор враховуються у реальній ВВП. Відповідно економіка залежить все більше від державних витрат уряду, що додає їй вразливості, а не зростає приватний сектор цивільної економіки, який створює можливість збільшення сукупного національного доходу та ВВП. Про що може свідчити мультиплікатор державних витрат у 1,26.

Податкова політика. Пом'якшення податкової політики на початку 2022, одразу після макроекономічного шоку початку війни, створило умови для адаптації фірм та домогосподарств до умов воєнного стану, що можливо стало передумовою зростання реального ВВП у цивільній економіці у 2023 році. Зменшення надходжень у 2022 році до бюджету викликано зупинкою

економічної активності та масовим руйнуванням інфраструктури. Зростання податкових надходжень у 2023 році викликане відновленням ділової активності економічних суб'єктів та адаптації економіки до воєнного часу — більшою мірою. Повернення довоєнного рівня оподаткування та подальші можливі ініціативи уряду із підвищення податкового навантаження у воєнний час за арифметичним підходом до формування податкової політики може тільки стримати рівень ділової активності та у перспективі зменшити податкові надходження.

Монетарна політика. Серед головних цілей, як супроводжуючої до фіскальної, є антиінфляційна політика та політика попередження девальвації, що є шляхами забезпечення стійкості уряду України до виконання своїх зобов'язань. Національний банк України має достатні міжнародні резерви для забезпечення відповідних завдань та попередження валютно-фінансової кризи.

Бюджет України. Збільшення витрат бюджету та зменшення податкових надходжень призвели до збільшення дефіциту бюджету України, що у 2022 – 2023 роках фінансується збільшенням державного боргу та грантовою підтримкою.

Зменшення надходжень до бюджету України спричинене:

- Демографічною проблемою: масова еміграція населення, невелика частка зайнятого населення по відношенню до всього населення України, масова мобілізація працеспроможного населення;
- Спадом економічної активності, що викликано військовою агресією РФ;
- Високим рівнем тіньової економіки (31% у 2021 році) та неоптимізованою діяльністю податкових органів і Бюро економічної безпеки України;
- Недостатнього використання інструменту приватизації державних підприємств;

- Можливим використанням арифметичного підходу у встановленні рівня податкового навантаження;
- Схильністю до зменшення зовнішньої грантової безповоротної підтримки.

Виходячи із аналізу індикаторів боргової безпеки України та аналізу кредитів, які отримує Україна, можна прийти до висновку — Україна отримує майже благодійні кредити, які скоріш за все будуть реструктуризовані та пролонговані. Індикатори боргової безпеки України свідчать про недостатній рівень реального ВВП і, відповідно, сукупного доходу економіки України для виконання боргових зобов'язань при швидкому прирості державного боргу, як мінімум за ОВДП. Відповідно до аналізу державного боргу України за умови прогнозу зростання сукупного державного боргу України — вкрай важливим завданням уряду України є стимуляція зростання реального ВВП та сукупного національного доходу, що забезпечить попередження валютно-фінансової кризи та створить можливість уряду для виконання своїх зобов'язань.

Уряд не має ресурсу для фіскального стимулювання виробництва власної зброї у розумінні промислових заводів масштабів провідних економік Другої світової війни. Потрібні дешеві інноваційні рішення.

РОЗДІЛ 3 РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У цьому розділі будуть висвітлені концептуальні рекомендації для уряду України, що засновуються:

- На теоретичних знаннях першого розділу стосовно інструментів фінансової політики, факторів які формують її передумови та досвіду фінансової політики за схожих умов;
- На практичному аналізі фінансової, бюджетної та боргової політики України у другому розділі

3.1 Зменшення негативного впливу військових дій на економіку України.

Виходячи із аналізу сукупного державного боргу та дефіциту бюджету України сформувався висновок — уряду України потрібно запровадити інструменти для стимулювання економічної активності та зростання реального ВВП. Інакше економіка України буде знаходитись у «замкненому колі» зростання державного боргу через нестачу внутрішніх ресурсів.

Обстріли цивільної інфраструктури по всій країні та активне проведення бойових дій уздовж лінії фронту призводять до:

- Зосередження державних витрат на обороні та зменшення їх на всі інші напрямки. Виникає постійна необхідність у збільшенні видатків на оборону та їх зменшення на інші важливі соціально-економічні напрями, що призводить до дефіциту бюджету і збільшення державного боргу;
- Збитків фірм: обмеження сукупного випуску через руйнування енергосистеми, зменшення пропозиції на ринку праці, фактичне руйнування капіталу бізнесу через масовані обстріли;

- Підвищення рівня імпортозаміщення. Адже економіка втрачає можливості обслуговувати потреби споживачів, вдається до імпорту товарів та послуг інших економік та втрачає міжнародну валюту, що призводить до послаблення національної валюти, яка залежить від першої;
- Нестачі доходів фірм для збільшення витрат, збережень та інвестицій. Що відображається у обмеженні зростання реального ВВП, збільшенні безробіття та створення передумов для зростання інфляції;
- Зростань негативних очікувань домогосподарств та фірм, що обмежує інвестиційну та ділову активність;
- Обмеження торгівлі: перекриття морських портів зменшує можливість експортерів українських товарів продавати за кордон. Це впливає на зменшення притоку іноземної валюти та послаблення гривні.

За таких умов у уряду України виникає два можливих шляхи для вирішення завдання мінімізації негативного впливу військових дій на економіку України:

1. Створення та розвиток ВПК, який буде здатен ефективно протистояти Російській Федерації, попереджаючи її агресію і просування вздовж лінії фронту, та буде здатен захистити міста та населення від ракетних атак по цивільній та військовій інфраструктурі, які призводять до прямих збитків фірм, зменшення споживання і доходів домогосподарств та обмеженню зростання реального ВВП;
2. Переорієнтація мети із «повної перемоги над Російською Федерацією» до найшвидшого припинення вогню за найменших збитків для економіки України та можливістю повоєнного

відновлення разом із стимуляцією розвитку українського сектору оборони та українського ВПК.

Інакше Україна буде знаходитись у замкненому колі війни, де єдиний вихід для виживання — збільшення державного боргу та мобілізація економіки на ВПК.

Для зміни ходу військових дій потрібні інновації на що може вплинути фіскальна політика.

3.2 Визначення мети фіскальної політики України

Завдяки проведеному визначенню періодичного циклу ділової активності економіки України, аналізу державного бюджету та державного боргу України вдалось прийти до висновку:

- Економіка України перебуває у перехідній стадії між кризою та початком експансії, зупинивши падіння у 2022 році та почавши поступове відновлення у 2023 році. Відповідно до принципів антициклічної політики уряд України повинен запровадити стимулюючі заходи фіскальної політики для стимуляції ділової активності домогосподарств та фірм, що призведе до зростання економіки у вигляді зростання реального ВВП, зростання сукупного національного доходу, попередження зростання інфляції та девальвації гривні та зменшення рівня безробіття.
- Через значне зростання бюджетних видатків на оборону з 2022 року та необхідність проведення соціальних безперервних видатків зростає дефіцит бюджету. Зменшились доходи фірм та домогосподарств у наслідок шоку війни, що зменшує базу оподаткування, відбувається безпосереднє зменшення платників податків через масову еміграцію — ці фактори зменшують доходи у бюджет. Відповідно для зростання доходів бюджету України, уряду України

потрібно вдатись до заходів стимуляції ділової активності економічних суб'єктів та заходів із збільшення економічно активних резидентів України;

- Зростання дефіциту бюджету України призводить до необхідності залучення кредитних коштів від міжнародних фінансових установ, інших країн, випуском облігацій у національній та міжнародній валюті або залучення безповоротних надходжень як гранти. Всі інструменти окрім грантів, як безповоротних надходжень, збільшують сукупний державний борг України. Аналіз індикаторів боргової безпеки України показав, що здатність України обслуговувати свої зобов'язання, які і надалі будуть зростати більш ніж до 100% від ВВП, є критично низькою. Станом на 2023 рік економіка України не здатна виробити достатню кількість сукупного національного доходу, передумовою чого є зростання реального ВВП, щоб виконувати зобов'язання за державним боргом. Відповідно до політики обслуговування державного боргу необхідне застосування стимулюючої фіскальної політики.

Військово-політичним пріоритетом для України є виживання у російсько-українській війні. Попри це, мобілізація всієї економіки України на оборону та ВПК може призвести до підвищення вразливості економіки у вигляді її прямої залежності від державних витрат та нездатності наповнювати бюджет України та виконувати боргові зобов'язання, що підкреслює необхідність стимуляції ділової активності економічних суб'єктів, виражене у стимулюючій фіскальній політиці для зростання реального ВВП. За повної мобілізації економіки України на задоволення потреб ВПК та оборони матимуть місце схожі процеси до тих, які відбувались у США під час Другої світової війни: масовий дефіцит цивільних товарів та послуг, занепад приватного сектору економіки цивільного споживання, який є джерелом створення доданої вартості та розвитку країни. Війна може перейти у площину конкуренції ресурсів економік у якій Україна

не має провідних позицій по відношенню до ресурсів Російської Федерації, тому потрібно шукати альтернативні інноваційні шляхи розвитку України:

- Використання інструментів фіскальної політики для стимуляції економічного розвитку приватного сектору;
- Запровадження інноваційного розвитку ВПК України та посилення партнерства із західними країнами для збереження цілісності України у російсько-українській війні.

3.3 Стимуляція ділової активності економічних суб'єктів

Застосування принципів стимуляції сукупного попиту та економіки пропозиції повинно лягти в основу стимулюючої фіскальної політики.

Політика державних витрат повинна бути спрямована на реалізацію:

- Економіки пропозиції як засобу стимуляції економічної активності фірм: дерегуляція економіки з метою зменшення альтернативних та трансакційних витрат бізнесу; застосування стимулюючої фіскальної політики для створення умов щоб фірми могли отримати доступ до фінансових ресурсів для відновлення діяльності, капітальних інвестицій. Відбудеться реалізація ефекту «просочування вниз»: бізнес збільшить випуск, доходи і витрати на найм працівників, закупку сировини, обладнання та інші капітальні витрати;
- Стимуляцію сукупного попиту. Збільшення державних витрат на інфраструктурні проекти, залучення приватного капіталу для виконання державних замовлень у ВПК. Фірми отримають замовлення від уряду, збільшать випуск, доходи та матимуть можливість збільшувати капітальні інвестиції, що призведе до зростання реального ВВП та зменшення безробіття.

За кожного із цих способів стимулювання ділової активності економічних суб'єктів відбуватиметься мультиплікація державних витрат: державні витрати за рахунок замовлень перейдуть до фірм та домогосподарств, які зможуть витратити доходи на інші товари та послуги. Що створює можливість для подальшого самостійного зростання економіки. Для мультиплікації витрат в економіці становить загрозу високий рівень корупції: державні витрати не переходять далі в економіку, а залишаються в одних руках, що призводить до зменшення мультиплікації витрат та зростання сукупного попиту та пропозиції.

Окрім цього державні видатки повинні стимулювати інноваційну діяльність для реалізації процесу «творчого руйнування», що виражається у наступних заходах:

- Надання грантів на розвиток для оновлення капіталу. Що призведе до підвищення продуктивності фірм та пришвидшить зростання реального ВВП;
- Створювати державні замовлення для виконання яких залучати інноваційні компанії, особливо у ВПК;
- Надання грантів для фірм, які збільшать споживання робочої сили на ринку праці.

Податкова політика. Попри арифметичну очевидність необхідності збільшення податкового навантаження для компенсації дефіциту бюджету — це скоріш за все помилковий шлях, що було доведено теорією А. Лаффера та практикою економіки пропозиції у другій половині 20 століття у США. Відповідно потрібно вдатись до економічного підходу у формуванні податкової політики, який передбачає що зменшення податкового навантаження призведе до збільшення доходів у бюджет та стимуляції ділової активності економічних суб'єктів.

Податкова політика за мети стимулювання економічної активності повинна виконувати наступні завдання:

- Збільшення доходів у бюджет;

- Зменшення податкового тягаря, щоб фірми могли з меншими витратами примножувати капітал, збільшувати витрати та реінвестувати у розвиток та за менших витрат виробляти товари та послуги;
- Зменшення оподаткування доходу домогосподарств, щоб ті могли збільшити споживання і відповідно фірми підвищили випуск.

Зменшення оподаткування може призвести до бажаних наслідків у стимуляції економіки та збільшенні доходів. Але під час воєнного стану даний підхід є ризикований через наявність характерного режиму «виживання» країни, тому для запровадження зменшення податкового навантаження потрібно залучитись підтримкою західних партнерів на випадок невдалої реалізації даної, відносно інноваційної, політики.

Відповідно основними заходами податкової політики, особливо із врахуванням інноваційної парадигми повинні бути:

- Зменшення податку на доходи;
- Зменшення податку на прибуток;
- Зменшення оподаткування на додану вартість;
- Зменшення акцизних податків та мит;
- Зменшення оподаткування в разі реінвестування прибутку фірм на розробки та дослідження та/ або на капітальні інвестиції;
- Зменшення оподаткування для розміщення іноземного капіталу.

За умови значного зменшення податкового навантаження на фірми за рахунок вище зазначених заходів можливо збільшити військовий збір, що допоможе виконувати витрати на оборону та ВПК.

Монетарна політика. Застосування стимулюючої фіскальної політики для підвищення рівня ділової активності у напрямку підвищення сукупного попиту та пропозиції призводить до зростання грошової маси в економіці. Допоки економіка не зможе збільшувати випуск, а збільшення

грошової маси в економіці буде відбуватись — виникає значний ризик зростання інфляції.

Саме тому за вище наведеної стимулюючої фіскальної політики серед дій Національного банку України повинно бути запроваджено:

- Антиінфляційна відсоткова ставка за депозитами та кредитами — її підвищення для запобігання непропорційному зростанню грошової маси до реального ВВП;
- Забезпечувати приріст офіційних міжнародних резервів Національного банку України для можливості стабілізації національної валюти та підвищення боргової безпеки.

Формування бюджетної політики. Серед головних завдань перед бюджетною політикою стоїть:

- Зменшення бюджетних витрат шляхом оптимізації їх ефективності: за однакових бюджетних витрат примножувати результат від їх реалізації;
- Збільшити надходження до бюджету.

Підвищення ефективності бюджетних витрат можливо за рахунок залучення приватного капіталу для виконання державних замовлень, перегляд необхідності витратків та їх скорочення, застосування інноваційних рішень.

Джерелами збільшення надходжень до державного бюджету є:

- Збільшення економічно активних резидентів України;
- Оптимізація діяльності податкових органів та податкового законодавства;
- Зменшення рівня тіньової економіки;
- Оптимізація податкового навантаження за економічним підходом теорії А. Лаффера;

- Залучення безповоротних надходжень у бюджет: міжнародні гранти; залучення заморожених активів РФ у країнах-партнерах України, сукупний розмір активів складає 300 млрд. дол. США [53];
- Залучення більшої частки місцевих бюджетів для фінансування потреб оборони та інших видатків бюджету;
- Стимуляція доходів від приватизації, потенційний дохід бюджету від яких складає 4 млрд. грн. [54] у 2024 році.

Державний борг України і надалі може використовуватись як інструмент зменшення дефіциту бюджету — фінансування поточних необхідних витрат. Але для забезпечення можливості використання цього інструменту та попередження подальших валютно-фінансових криз уряду України потрібно запровадити передумови для зростання економіки, що стає відповідною метою фіскальної політики.

Висновок до розділу 3

Продовження військових дій в Україні у звичному контексті призводить тільки до зменшення можливості створення передумов стимуляції економічного розвитку через: руйнування цивільної інфраструктури, стимулювання негативних очікувань майбутнього, загрозу життю населення. Допоки військові дії матимуть зазначений характер, можливість уряду України стимулювати економічну діяльність буде обмеженою.

Відповідно завданнями уряду по відношенню до військових дій є наступні:

- Створення та розвиток ВПК, який буде здатен ефективно протистояти Російській Федерації, попереджаючи її агресію і просування вздовж лінії фронту, та буде здатен захистити міста та населення від ракетних атак по цивільній та військовій інфраструктурі, які призводять до прямих збитків фірм, зменшення споживання і доходів домогосподарств та обмеженню зростання реального ВВП;
- Переорієнтація мети із «повної перемоги над Російською Федерацією» до найшвидшого припинення вогню за найменших збитків для економіки України та можливістю повоєнного відновлення разом із стимуляцією розвитку українського сектору оборони та українського ВПК.

За рахунок аналізу періоду економічного циклу ділової активності в Україні, аналізу дефіциту державного бюджету та державного боргу вдалося прийти до висновку — пріоритетом уряду України в економічній сфері є застосування фіскальної політики для стимуляції економічної активності економічних суб'єктів у напрямку збільшення реального ВВП та, як наслідок, сукупного національного доходу.

Стимуляція ділової активності економічних суб'єктів забезпечить зменшення вразливості економіки України до макроекономічних шоків,

забезпечить передумови для збільшення доходів у бюджет та боргової безпеки, що відкриває більші можливості використання державного боргу.

При стимуляції ділової активності економіки України надзвичайно важливо забезпечити стимуляцію ділової активності приватного сектору у напрямку його здатності самостійно створювати товари та послуги відповідно до потреб споживачів, а не збільшувати його залежність від державного сектору, що призводить до більшої вразливості економіки.

Серед головних завдань політики бюджетних витрат є:

- Збільшення державних витрат на інфраструктурні та соціальні проекти;
- Проведення цільових державних витратів фірмам для оновлення капіталу;
- Створювати державні замовлення для залучення інноваційних компаній;
- Проводити надання грантів фірмам, які збільшують споживання робочої сили на ринку праці;
- Збільшенням державних витрат підвищувати інноваційність сектору оборони та ВПК.

Попри очевидну арифметичну необхідність збільшення податків для наповнення бюджету, що є скоріш за все хибним підходом, уряду варто вдатись до економічного підходу формування податкової політики за теорією А. Лаффера, що передбачає:

- Зменшення податкового навантаження для забезпечення стимуляції ділової активності економічних суб'єктів, збільшення споживання та витрат, що призводить до зростання реального ВВП, сукупного національного доходу та збільшення доходів у бюджет.

Ефективність даної політики підтверджена досвідом Сполучених Штатів Америки у другій половині 20 століття.

Серед ініціатив податкової політики повинні бути:

- Зменшення прямих та непрямих податків для фірм та членів домогосподарств;
- Зменшення оподаткування при реінвестуванні фірмами прибутку у капітал;
- Зменшення оподаткування для нерезидентів країни для стимулювання притоку інвестицій та збільшення кількості активних економічних суб'єктів в Україні (як інструмент вирішення демографічної проблеми).

Можливе збільшення військового збору через значне зменшення податкового навантаження за іншими напрямками.

Монетарна політика повинна виконувати завдання:

- Попередження інфляції за рахунок підвищення відсоткової ставки;
- Збільшення міжнародних резервів центрального банку для забезпечення стійкості національної валюти та підвищення боргової безпеки.

Для підвищення спроможності бюджету фінансувати стимулюючу фіскальну політику, по відношенню до бюджетної політики уряду України потрібно запровадити дії:

- Оптимізації ефективності державних витрат;
- Оптимізації ефективності діяльності податкових органів та податкової політики;
- Стимулювання зменшення рівня тіньової економіки України;
- Збільшення безповоротних надходжень;
- Збільшення ролі місцевих бюджетів у виконанні оборонних витрат;
- Стимулювання доходів від приватизації.

Використання інструменту збільшення державного боргу повинно відбуватись із одночасним стимулюванням ділової активності економічних

суб'єктів, що вражатиметься у зростанні реального ВВП та, відповідно, сукупного національного доходу для запобігання підвищення боргової небезпеки.

ВИСНОВКИ

Україна у реакції на макроекономічний шок повномасштабного російського вторгнення демонструє справжнє диво стійкості та спроможності захищати власну цілісність, попри неготовність до відповідного шоку, що виразилось у руйнуванні значної кількості інфраструктури, руйнуванні транспортних шляхів постачання товарів і нездатності державного бюджету фінансувати повною мірою різко збільшені військові видатки, що характерно для країни, залученої у військові дії.

На тлі дефіциту державного бюджету, зростаючого сукупного державного боргу, вразливості економіки через її низьку диференційованість у питанні бюджетних надходжень, залежності від зовнішньої фінансової допомоги у вигляді дешевого кредитування, безповоротних траншів, поставок зброї виникає запитання про здатність України фінансувати війну у довгостроковій перспективі виникає необхідність у стимулюванні економічного розвитку України для забезпечення самостійності та збереження цілісності країни.

Також не менш важливим фактором ризику, що впливає на інфляцію та спроможність економіки виробляти товари та послуги, є криза енергетичної інфраструктури, викликана обстрілами РФ, що також потребує інноваційного підходу.

Окрім економічних проблем, пов'язаних із фінансуванням війни, значне місце посідають проблеми корупції та демографічної кризи, що прямо пропорційно впливає на здатність уряду фінансувати оборонні витрати та протистояти військовій агресії Російської Федерації, яка має плани довготривалого характеру війни.

1. Завданнями фіскальної політики воєнного стану є стимуляція економічного зростання України та інноваційний розвиток оборони та ВПК України;
2. Складовими фіскальної політики є: державні витрати, податкова політика. Супроводжуючими та тими, які формують передумови

фіскальної політики є: монетарна, бюджетна політики, політика використання державного боргу;

3. Головними способами підвищення ефективності фіскальної політики є: зменшення рівня корупції; застосування принципів інноваційного розвитку та стимуляції інновацій, здатних до «творчого руйнування» у пріоритетних галузях як ВПК;
4. Ключові ризики: валютно-фінансова криза; дефолт державного боргу; зростання дефіциту бюджету, що призведе до неможливості фінансувати видатки на пріоритетні сфери;
5. Під час воєнного стану протягом двох років спостерігається дефіцит надходжень для виконання видатків як мінімум у 66-67%;
6. Стійкість державного боргу в умовах воєнного стану залежить від здатності Національного банку України контролювати процеси девальвації, інфляції та ділової активності економічних суб'єктів, що створює можливість для зростання реального ВВП та, як наслідок, сукупного національного доходу, що дозволяє виконувати зобов'язання уряду та зменшувати необхідність у застосуванні державного боргу через збільшення надходжень у бюджет;
7. Роллю фіскальної політики є забезпечення стимуляції економічного розвитку та формуванням позиції України як плацдарму інновацій;
8. Для збільшення доходів у бюджет уряду потрібно: стимулювати ділову активність економічних суб'єктів; використовувати інструмент збільшення державного боргу із одночасним підвищенням можливості його обслуговувати; провести заходи щодо зменшення оподаткування; збільшувати безповоротні фінансові надходження; оптимізувати ефективність державних витрат;
9. Концепція фіскальної політики в умовах воєнного стану. Стимуляція ділової активності економічних суб'єктів, приватного капіталу цивільної економіки. Використання державних витрат як

інструменту залучення приватного капіталу у ВПК, інструменту стимулювання розвитку інновацій та створення процесу «творчого руйнування». Зменшення рівня оподаткування. Використання оподаткування як стимуляцію інноваційної діяльності та залучення економічно активних резидентів в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gressel G. (2024). Ukraine's survival: Three scenarios for the war in 2024. European council of foreign relations. <https://ecfr.eu/article/ukraines-survival-three-scenarios-for-the-war-in-2024/>
2. Pells R., Romer K. (2024). Great Depression. Britannica <https://www.britannica.com/event/Great-Depression>
3. Sarwat J., Saber A., Papageorgiou C. (2014). What Is Keynesian Economics? International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/09/basics.htm#:~:text=The%20main%20plank%20of%20Keynes's,driving%20force%20in%20an%20economy>
4. Papageorgiou C., Jahan S. (2014). What is monetarism? International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/03/basics.htm>
5. Smith L. (2024). How the Ideal Tax Rate Is Determined: The Laffer Curve. Investopedia. <https://www.investopedia.com/articles/08/laffer-curve.asp#citation-5>
6. Laffer A., (2004). The Laffer Curve: Past, Present, and Future. The Heritage Foundation. <https://www.heritage.org/taxes/report/the-laffer-curve-past-present-and-future>
7. Бажал Ю., Модель врівноваження товарного та грошового ринків. Національний Університет «Києво-Могилянська академія». <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12ca2020-a367-4852-a339-c3bfe4a98fd6/content>
8. Вдовиченко А. (2018). Як фіскальна політика впливає на ВВП та інфляцію в Україні? Visnyk of the national bank of Ukraine. <https://journal.bank.gov.ua/ua/article/2018/244/02>

9. Heys A. (2024). Liquidity Trap: Definition, Causes, and Examples. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/l/liquiditytrap.asp>
- 10.A List of countries by government debt. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_government_debt
- 11.Радіонова І., Усик В. (2015). Макроекономічний аналіз. Електронний конспект лекцій на основі навчального посібника «Макроекономічний аналіз національної економіки». КНЕУ. Київ. с. 272
- 12.Wolla A. (2023). All About the Business Cycle: Where Do Recessions Come From? Economic research Federal Reserve Bank of St. Louis <https://research.stlouisfed.org/publications/page1-econ/2023/03/01/all-about-the-business-cycle-where-do-recessions-come-from>
- 13.Nancy I. (2008). Washington University School of Law: How Brazil Achieved Energy Independence and the Lessons the United States Should Learn from Brazil's Experience https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1114&context=law_globalstudies#:~:text=In%201973%2C%20Brazil%20imported%20eighty,exchange%20income%20to%20import%20oil
- 14.Higgs R. World War II and the Triumph of Keynesianism. Independent institute. 2001. <https://www.independent.org/publications/article.asp?id=317>
- 15.Bazhal I. The Political Economy of Innovation Development: Breaking the Vicious Cycle of Economic Theory. Київ, 2017. 127 с.
- 16.Залужний В. (2023). Ukraine's commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia. TheEconomist. <https://www.economist.com/europe/2023/11/01/ukraines-commander-in-chief-on-the-breakthrough-he-needs-to-beat-russia>

17. Hollem R. (2010). The US Home Front During World War II. History. <https://www.history.com/topics/world-war-ii/us-home-front-during-world-war-ii#war-rationing-begins>
18. Byrd L. (1972). The Role of Keynesians in Wartime Policy and Postwar Planning, 1940 – 1946. https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/aer/aer_1972_jones_role_keynesians_wartime.pdf
19. The national debt of the USA. Peter G. Peterson foundation. https://www.pgpf.org/national-debt-clock?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwxqayBhDFARIsAANWRnREXydA7Ws87T-TfMPz8KEwLxKxQMG0zZE7IvtW8i_Ipc9unkbEgJMaAoamEALw_wcB
20. Keynes J. “How to pay for the war”. Лондон: Macmillan and CO., limited. St. Martin`s street, 1940. 102 с.
21. Post-World war II debt reduction. Office for Budget Responsibility. <https://obr.uk/box/post-world-war-ii-debt-reduction/>
22. Chen J. (2023). Supply-Side Theory: Definition and Comparison to Demand-Side. <https://www.investopedia.com/terms/s/supply-sidetheory.asp>
23. Kenton W. (2024). Reaganomics: Definition, Policies, and Impact. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/r/reaganomics.asp>
24. The national debt of the USA. Peter G. Peterson foundation. https://www.pgpf.org/national-debt-clock?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwxqayBhDFARIsAANWRnREXydA7Ws87T-TfMPz8KEwLxKxQMG0zZE7IvtW8i_Ipc9unkbEgJMaAoamEALw_wcB
25. Павлиш О., (2024). Реальний ВВП України торік зріс на 5,3% – Держстат. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/28/711746/>

26. Рівень безробіття в Україні торік становив 21,1% - Нацбанк. (2024) Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3707740-riven-bezrobitta-v-ukraini-torik-stanoviv-211-nacbank.html#:~:text=%D2%90%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%8E%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85%2C%20%D0%9D%D0%91%D0%A3,%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%2C%20%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D1%82%D0%BE%D1%89%D0%BE>
27. Макроекономічні показники. Інфляція. Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>
28. Статистика зовнішнього сектору. Інвестиції. Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5>
29. How Bad Was the Great Depression? Gauging the Economic Impact. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://www.stlouisfed.org/the-great-depression/curriculum/economic-episodes-in-american-history-part-3#:~:text=The%20U.S.%20economy%20shrank%20by,%25%3B%20whole%20prices%20plummeted%2032%25.>
30. В Україні торік майже удвічі скоротилась кількість зареєстрованих безробітних. Укрінформ. [https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3829652-v-ukraini-torik-majze-udvici-skorotilas-kilkist-zareestrovanih-bezrobitnih.html#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%B3%D0%BE%D0%BC%202023%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D1%83%20%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96,%25%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5%](https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3829652-v-ukraini-torik-majze-udvici-skorotilas-kilkist-zareestrovanih-bezrobitnih.html#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%B3%D0%BE%D0%BC%202023%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D1%83%20%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96,%25%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5%20%D0%BE%D1%89%D0%BE)

[2C%20%D0%BD%D1%96%D0%B6%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%B5](https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/)

31. Валовий внутрішній продукт України в 2023 р. (млн. грн.), реальний ВВП. Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
32. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2022 р. (млн. грн.). Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/>
33. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2023 р. (млн. грн.). Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2023/>
34. Видатки бюджету. Open budget. <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>
35. Повернення довоєнної системи оподаткування: що це означає. Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3741242-povernenna-dovoennoi-sistemi-opodatкування-so-ce-oznacaє.html>
36. Доходи бюджету України. OpenBudget. <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes?view=bi>
37. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2021 року. (2022). Міністерство економіки України. <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
38. Бюджет втрачає 250 млрд грн через небажання влади реформувати БЕБ, митницю та податкову. Financial Club. (2024) <https://finclub.net/ua/news/biudzhet-vtrachaє-250-mlrd-hrn-cherez-nebазhannia-vlady-reformuvaty-beb-mytnytsiu-ta-podatkovu.html>
39. Облікова ставка центрального банку. Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-rish>

40. Динаміка міжнародних резервів. Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo/dynamics>
41. Доходи бюджету України. 2022. OpenBudget. <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes?view=bi>
42. Доходи бюджету України. 2023. OpenBudget. <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes?view=bi>
43. Ілюзія зростання. Прогноз економіки України 2023 – 2024. Український інститут майбутнього. <https://drive.google.com/file/d/1aHgb9fvVj25xp7Ia7oL3MPD6iinq9zMi/view>
44. Литвин О. (2024) В Україні аномальна ситуація на ринку праці: такого співвідношення вакансій та резюме ще ніколи не було. Oboz.ua. <https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/economy/v-ukraini-anomalna-situatsiya-na-rinku-pratsi-takogo-spivvidnoshennya-vakansij-ta-rezyume-ne-bulo-nikoli.htm>
45. Державний борг України. 2022 - 2024. Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
46. Ільченко Л. (2023). Держборг України через два роки перевищить 100% ВВП – МВФ. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/11/705357/>
47. Державний та гарантований державою борг України в 2023 р. (млн. дол. США). Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
48. Валовий внутрішній продукт України в 2023 р. (млн. грн.), реальний ВВП. Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
49. Валовий зовнішній борг України на кінець 2023 року (млрд. дол. США). Національний банк України. https://bank.gov.ua/files/ES/ExDebt_y.pdf
50. Мінфін: з початку повномасштабної війни інтерес українців до ОВДП зріс у понад 2 рази. (2024). Міністерство Фінансів

- України. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_z_pochatku_povnomasshtabnoyi_viini_interes_ukraintsiv_do_ovdp_zris_u_ponad_2_razi-4391
51. Динаміка міжнародних резервів (млрд. дол. США). Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo/dynamics?startDate=01.05.2023&endDate=01.12.2023>
52. Державний та гарантований державою борг з 2009 по 2024 до ВВП України. Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2012/>
53. Російські активи: скільки коштів та в яких країнах заморожено. (2024). Слово і діло. <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/25/infografika/finansy/rosijski-aktyvy-skilky-koshtiv-ta-yakux-krayinax-zamorozhen>
54. Україна планує отримати від приватизації держмайна 4 млрд грн у 2024 році. (2024). ГМК Center. <https://gmk.center/ua/posts/ukraina-planuie-otrimati-vid-privatizacii-derzhmajna-4-mlrd-grn-u-2024-roci/>

ДОДАТКИ*Додаток А*

Статистичні дані для побудови експериментальної авторегресійної моделі відношення ВВП до сукупного державного боргу України.

Рік	Сукупний державний борг/ ВВП України %	Лаг
2010	39,9	34,7
2011	35,9	39,9
2012	36,6	35,9
2013	40,1	36,6
2014	70,2	40,1
2015	79,4	70,2
2016	81	79,4
2017	71,8	81
2018	60,9	71,8
2019	50,3	60,9
2020	60,8	50,3
2021	48,9	60,8
2022	78,4	48,9
2023	84,4	78,4

Складено самостійно на основі джерела [50].

Додаток Б

Регресійна статистика експериментальної моделі.

Регресійна статистика					
Множинний R	0,711895233				
R-квадрат	0,506794822				
Нормований R-квадрат	0,465694391				
Стандартна помилка	13,04683498				
Спостереження	14				
Дисперсійний аналіз					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	1	2098,921165	2098,921165	12,3306448	0,004290027
Залишок	12	2042,638835	170,219903		
Всього	13	4141,56			
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	
Y-пересечение	19,08060134	12,13619413	1,572206339	0,1418842	
Переменная X 1	0,724390393	0,206290766	3,51150179	0,00429003	

Складено самостійно.

Додаток В

Виконання тесту Дарбіна – Уотсона для виявлення автокореляції першого порядку.

Тест Дарбіна - Уотсона				
<i>et</i>	<i>et</i> ²	<i>et - et-1</i>	<i>(et - et-1)</i> ²	Результат тесту
-4,316948	18,6360399	—	—	1,742564494
-12,083778	146,017691	-7,76683	60,323649	
-8,4862165	72,0158698	3,59756157	12,9424493	
-5,4932897	30,1762321	2,99292672	8,95761038	
22,0713439	487,144221	27,5646336	759,809027	
9,46719305	89,6277443	-12,604151	158,864618	
4,40280143	19,3846605	-5,0643916	25,6480625	
-5,9562232	35,4765947	-10,359025	107,309391	
-10,191832	103,873431	-4,2356084	17,9403784	
-12,895976	166,306204	-2,7041447	7,31239863	
5,28256188	27,90546	18,1785382	330,45925	
-14,223537	202,309012	-19,506099	380,487903	
23,8967084	571,052674	38,1202457	1453,15313	
8,52719183	72,7130005	-15,369517	236,222041	
	2042,63884		3559,42991	

Складено самостійно.

